

RECENZÍÓ

HERNÁN CORRAL TALCIANI (SZERK.): VENIRE CONTRA FACTUM PROPRIUM. ESCRITOS SOBRE LA FUNDAMENTACIÓN, ALCANCE Y LÍMITES DE LA DOCTRINA DE LOS ACTOS PROPIOS. (SANTIAGO DE CHILE: UNIVERSIDAD DE LOS ANDES 2010) 151.¹

I. Santiago de Chile egyik – 1989-ben alapított – egyeteme, az Universidad de los Andes jogtudományi kara 1996 óta *Cuadernos de Extensión Jurídica* címmel kiadott sorozatának 18. füzeté a Kar volt dékánja, illetve a Polgári és Római Jogi Tanszék volt vezetője, Hernán Corral Talciani szerkesztésében jelent meg 2010-ben. A kötet nyolc – az Universidad de Chile és az Universidad de Buenos Aires egy-egy professzora mellett a kar civilistái által jegyzett – kisebb-nagyobb terjedelmű tanulmányt foglal magában, tárgya a római antikvitás jogi gondolkodásának gyümölcseiből sarjadt, középkori eredetű *adagium*, a „*venire contra factum proprium nulli conceditur*” elvének egyetemese jogtörténeti, összehasonlítójogi, valamint tételesjogi – dogmatikus és pragmatikus – elemzése főként a chilei magánjogban.

II. A tanulmánykötet bemutatása előtt érdemes összefoglalni a magyar magánjogban 2013-ban kodifikált, általános magánjogi tilalom néhány alapkérdését.

1. A *Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény* (Ptk.) 1:3. §-ának (2) bekezdése szerint: „*A jóhiszeműség és tisztesség követelményét sérti az is, akinek joggyakorlása szemben áll olyan korábbi magatartásával, amelyben a másik fél okkal bízhatott.*” A Ptk.

Tervezetének általános indokolása szerint a törvényhely ún. *általános jelentőségű, konkrét tényállás*, amelynek a jogalkalmazásban játszott szerepe nem különbözik a kódex más normáinak funkciójától, a bevezető rendelkezések között történő elhelyezését azonban általános jelentősége indokolja. Hazai jogirodal munkban a norma mélyebb elemzését e recenzió szerzője készítette el,² jóllehet a jogtétel már az 1959. évi kódex miniszteri indokolásában is felbukkant mint a joggal való visszaélés egyik esete. Kivételesen maga a Ptk. is megengedi olykor, hogy a fél a joggyakorlása során eltérjen olyan korábbi magatartásától, amelyben a másik fél okkal bízhatott.³ Az általános magánjogi tilalom szerződési jogi *lex specialisa* a 6:63. § (5) bekezdése; megsértésének jogkövetkezmé-

² Egyebek mellett e folyóirat oldalain: BENKE József: „A venire contra factum proprium általános magánjogi tilalma – egy indukcióval kialakított középkori jogelven alapuló XXI. századi magánjogi tilalom dedukció útján megállapítható alkalmazási lehetőségeiről” *Állam- és Jogtudomány* 2018/4. 3–23.

³ Például a jogosult felhatalmazást kap a *ius variandi* gyakorlása során, így a zálogjogosult a kielégítési jog érvényesítésének választott módjáról [5:127. § (2) bek.] és a szavatosi jogosult a választott kellékszavatossági jogáról (6:160. §) másra térhet át; továbbá az érdek-múlást eredményező szerződésszegés esetén a szerződés egyoldalú megszüntetésére jogosult fél, ha e jog több okból is megilleti, köteles azt megjelölni, de arról utóbb másra térhet át [6:140. § (2) bek.].

¹ Letölthető: www.uandes.cl/cuadernos-de-extension/.

nye szerződésszegés, mert a szokásokon alapuló, saját korábbi magatartás szerinti eljárás *ex lege* a szerződés tartalmává válik, így annak további folytatása szerződési kötelezettség.

A tilalom fogalmi elemei, alkalmazási feltételei és szankciója az alábbiak szerint határozhatók meg. A tényálláshoz mindenekelőtt két fél szükséges: az egyik tanúsítja mindkét releváns magatartást, azaz a korábbi magatartást (*Vorverhalten*) és a későbbi joggyakorlást (*Nachverhalten*), míg a másik olyan helyzetben van, hogy megalapozottan bízhat abban, hogy e joggyakorlás nem áll szemben a korábbi magatartással, mert a joggyakorló a korábbi magatartását hasonlóan – ha nem is teljesen egyezően – folytatja vagy megismétli. Nem feltétel azonban, hogy a felek egymással már jogviszonyban álljanak. A korábbi magatartás kizárólag nem jogellenes, illetve nem felróható és nem joggal való visszaélészerű magatartás lehet: nem jogszerű magatartás fenntartása jogi követelmény tárgya nem lehet. A korábbi magatartás elvben ugyancsak lehet joggyakorlás, de ez nem feltétel (sőt, a bevezető rendelkezés alkalmazását ki is zárhatja). A korábbi magatartással összefüggésben az sem feltétel, hogy a joggyakorló fél azt a másik féllel szemben tanúsítsa. Feltétel azonban, hogy a joggyakorló korábbi magatartásának releváns elemeit a másik fél megismerhette, és annak hasonló folytatásában vagy ismétlésében az okszerű gondolkodás mellett alappal bízhatott. A későbbi magatartás, amely csak joggyakorlás lehet, természetesen nem lehet jogellenes vagy visszaélészerű. Ellenkező esetben nem érvényesülhet a *venire*-tilalom, hiszen az ilyen joggyakorlásra a jogcímet megalapozó háttérjogviszony-

ra alkalmazandó speciális jogszabályok lesznek irányadók. A későbbi joggyakorlás esetében sem feltétel, hogy a gyakorolt jog a másik fél tényeivel összefüggjön.⁴

Nevesített joghatás hiányában a kizárólag a Ptk. 1:3. § (2) bekezdésébe ütköző magatartás szankciója az e magatartással megsértett alapelvből (a jóhiszeműség és tisztesség elve) vezethető le. Az ilyen alapelvsértés jogkövetkezménye az, hogy a tilomba ütköző joggyakorlás nem érhet célt (*ex iniuria ius non oritur*): az előidézni kívánt jogváltozás nem valósul meg, illetve az elkerülni kívánt jogváltozás megvalósul. Az utóbbi szankció azonban nem eredményezheti, hogy jogviszony, helytállás, felelősség vagy kötelezettség jöjjön létre, módosuljon vagy szűnjék meg, mert ezek kifejezett – általában többlettényállási elemeken alapuló – törvényi rendelkezést kívánnak. A magatartás szankciója tehát az, hogy az az állami kényszermonopólium útján nem élvez védelmet, vagyis a bíróság, illetve a hatóság a fél jogérvényesítő eljárása során figyelmen kívül hagyja az alapelvet sértő, az eljárás során jognyilatkozat, bizonyítási indítvány vagy bizonyítási eszköz formájában megjelenő magatartást vagy az ilyen magatartás eredményét (így akár az elkerülni kívánt jogváltozás is megvalósulhat).

A bírói gyakorlatban egyelőre alig merül fel olyan ítélet, amelyben a Ptk. 1:3. § (2) bekezdése az indokolás mar-

⁴ Vannak olyan esetek, amelyekben tipikusan megvalósul a tilalom tényállása is, a norma mégsem alkalmazható önállóan, mert különös norma alkalmazását megalapozó többlettényállási elemek állnak fenn (károkozás, szerződésszegés, jognyilatkozattétel visszaélészerű megtagadása, a korábbi magatartás felróhatósága stb.).

káns részét képezte. A Kúria egy 2018. áprilisi ítélete szerint,⁵ ha a felek a felmondást tartalmazó irat átadásakor és azt követően tanúsított magatartásukból megállapíthatóan úgy tekintették, hogy a felmondás átadás-átvétele nem történt meg, majd a munkavállaló utóbb mégis ezzel szembe helyezkedve a felmondás hatályos közlésére hivatkozik, az ilyen magatartás a jóhiszemű és tisztességes eljárás követelményét sérti, ezért a bíróság nem állapíthatja meg a felmondás közlését. A Pécsi Ítélet tábla egy 2017. májusi ítélete szerint,⁶ ha a fél perbeli magatartása szemben áll olyan korábbi magatartásával, amelyben a másik fél okkal bízhatott, e magatartás sérti a jóhiszeműség és tisztesség követelményét. Ezért az ilyen magatartásra alapított perbeli hivatkozás a törvény által tiltott joggal való visszaélésnek minősül, így azt a bíróság a jogvita elbírálásakor figyelmen kívül hagyja.

2. A téma jelentős kutatói⁷ szerint a „*venire contra factum proprium nulli conceditur*” elve – mely szerint „senkinek nem megengedett, hogy saját magatartásával ellentétesen járjon el” – ebben a generalizált formában elsőként Azo Portius (született 1150–1190 között,

meghalt 1220–1233 között bizonytalan időpontban) bolognai glosszátor *Brocardica aurea* c. művében nyert megfogalmazást. A *Brocardica* funkciójáról Savigny úgy vélekedett,⁸ hogy az normatív karakterű volt, az újabb irodalom⁹ azonban ezt meggyőzően cáfolta. Eszerint a mű inkább rendszerezett jogi érvgyűjtemény lehetett.

III. Mindezek ismeretében célszerű áttekinteni az ismertetés tárgyául választott tanulmánykötetet. A szerkesztő előszava szerint 2008. november 27-én az Universidad de los Andes jogtudományi kara rendezte meg „a saját korábbi magatartással ellentétes magatartás tilalmának elve” (*la doctrina de los actos propios*) tárgyában a „IX Encuentro de Profesores y Ayudantes de Derecho Civil” című („Civilista Jogtanárok IX. Találkozója”) nemzetközi konferenciát, melynek előadói közül hét szerző tanulmányát foglalja magában a kötet.

1. A szerkesztő, Hernán Corral Talciani által jegyzett első, a nemzetközi érdeklődésre a történeti jelleg miatt inkább számot tartó tanulmány („La raíz histórica del adagio 'venire contra factum proprium non valet'”; 19–33. o.) az *adagium* gyökereit – lényegében végig Díez-Picazo bő félszázados könyvére¹⁰ alapozva – mutatja be. Ennek során nem az európai irodalomban – a *Brocardica aurea* 1567-es bázeli és 1568-as nápo-

⁵ Ügyszáma: Mfv.I.10.323/2017; a befefejező határozat sorszáma: 8.

⁶ Ügyszáma: Gf.40.008/2017; a befefejező határozat sorszáma: 4.

⁷ Erwin RIEZLER: *Venire contra factum proprium. Studien im römischen, englischen und deutschen Zivilrecht* (Lipsee: Duncker & Humblot 1912) 53–54.; Lisa ISOLA: *Venire contra factum proprium. Herkunft und Grundlagen eines sprichwörtlichen Rechtsprinzips* (Frankfurt am Main et al.: Peter Lang 2017) 5. o. 22. l.j.; Detlef LIEBS: *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter* (München: C. H. Beck 2007) 241; Francesco ASTONNE: *Venire contra factum proprium* (Nápoly: Jovene 2006) 75. o. 65. l.j.

⁸ Friedrich C. von SAVIGNY: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*. III. (Heidelberg: Mohr 1834) 568.

⁹ Peter WEIMAR: „Argumenta Brocardica” in Peter WEIMAR (szerk.): *Zur Renaissance der Rechtswissenschaft im Mittelalter* (Goldbach: Keip 1997) 45–80.; ISOLA (6. l.j.) 30.

¹⁰ Luis Díez-PICAZO Y PONCE DE LEÓN: *La doctrina de los propios actos. Un estudio crítico sobre la jurisprudencia del Tribunal Supremo* (Barcelona: Bosch 1963) 26–49.

lyi kiadása alapján – bevett szövege-zést („*venire contra factum proprium nulli conceditur*”) alkalmazza, hanem a korai humanista, skolasztikus Decius (1454–1535) eredő „*venire contra factum proprium non valet*” verziót.¹¹ Másokhoz¹² hasonlóan maga is arra az álláspontra helyezkedik, hogy az általános *venire*-tilalom közvetlen előképe egy Ulpianustól származó szövegben jelenik meg. A Digesta 1, 7, 25 *pr.* forrás-helye alatti szövegből¹³ kiemelt és generalizált szövegrészek szerint: „*adversus factum suum [...] movere controversiam prohibetur*”, azaz „a saját magatartás nem tehető vitássá”. Álláspontjával szemben az a valóság, hogy generalizált formában a *venire contra factum proprium* tilalmát a rómaiak nem fogalmazták meg, sőt, annak párhuzamos helyekként – maga Azo által(!) – feltüntetett forrásai még jogi indokként sem utaltak hasonló jogtétel létezésére. Talciani maga is ismerteti a szöveget,¹⁴ azonban nem utal arra, hogy e konkrét

tényállásból – hasonlóan az általa említett Celsusi-szöveghez (D. 8, 3, 11) – nem vonható le következtetés a *regula iuris* rómaiak általi felismerésére, hanem ellenkezőleg: feltételezi az elv közvetlen római eredetét.¹⁵ Érdekes ugyanakkor, hogy mindezekkel szemben mégis kritikusán szemléli a Digesta „régii jogi regulákat” tartalmazó címében (D. 50, 17 *de diversis regulis iuris antiqui*) megjelenő, a VI. században a kompilátorok által generalizált, híres Papinianus-szöveget (D. 50, 17, 75: „*nemo potest mutare consilium suum in alterius iniuriam*”, azaz: „más sérelmére senki sem változtathatja meg szándékát”), és úgy tartja, hogy amögött nem állhatott általánosításra irányuló szándék.¹⁶ Rövid elemzést nyújt emellett a *venire*-tilalom és a saját „felróható” magatartásra (*turpitude*) való hivatkozás tilalma (*alegación de la propia torpeza*) kapcsolatáról a Digesta és a Codex kazuisztikája (D. 12.5 titulus és C. 7, 8, 5; C. 8, 55, 4; C. 1, 42, 2; C. 2, 4, 30) alapján (21sk. o.). Ezt követően a *Brocardica aurea*t foglalja össze, majd utal Accursius Ulpianus és Celsus fent hivatkozott szövegeihez fűzött, híres glosszáira (sorrendben: „*contra factum suum an quis venire possit*”; „*quod quis contra suum factum venire non possit*”) és a Corpus Iuris Canonici egy – tematikusan meglehetősen távoli – kánonjára. Díez-Picazo gondolatmenetét követve Baldus és Bartolus kommentárjaira

¹¹ Filippo DECIO: *Consilia sive responsa* (Velenice 1580) *Consilium 495, No. 18* (=156. o.) [Ld. reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10142024_00377.html](http://Ld.reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10142024_00377.html).

¹² Pl. Fernando REINOSO-BARBERO: „Paroemia et Regulae Iuris Romanorum: The Transit from Ius Commune to the European Union Jurisprudence” *Glossae. European Journal of Legal History* 13 (2016) 622.

¹³ Ulpianus libro 5 opinionum: „*Post mortem filiae suae, quae ut mater familias quasi iure emancipata vixerat et testamento scriptis heredibus decessit, adversus factum suum, quasi non iure eam nec praesentibus testibus emancipasset, pater movere controversiam prohibetur.*”

¹⁴ „Saját leánya halála után, aki, mintha jogszerűen lett volna felszabadítva, *mater familiasként* élt, és végrendeletében megnevezett örökösök hátra hagyásával halt meg, *saját magatartását*, amely szerint e leányt tanúk hiányában jogszerűtlenül emancipálta, a családátya *nem teheti vitássá*”.

¹⁵ „Aunque existen otros textos que pueden reconducirse al principio de los propios actos, los de Ulpiano y Celso son los puntos claves en los que va a apoyarse todo el desarrollo dogmático posterior para establecer la regla de derecho conforme a la cual nadie puede ir válidamente contra sus propios actos.” Ld. 21. o.

¹⁶ „No parece, sin embargo, que la intención original de Papiniano haya sido formular una regla de aplicación general.” Ld. 22. o.

utal, majd X. (Bölcs) Alfonz kasztíliai király (1252–1284) *Las Siete Partidas* törvénykönyve következik. Utóbbi vizsgálata során kimutatja, hogy a törvénykönyvben nem jelenik meg a jogelv, azonban annak harmadik (*Tercera Partida*; P. 3, 31, 10) és hatodik része (*Sexta Partida*; P. 6, 8, 6) tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek mintegy kazuisztikusan kapcsolatba hozhatók az általános tilalommal. A természetjogi és észjogi irányzat jelentős képviselői köréből Pufendorf a megegyezést eredményező pusztá ígéret kötőerejével kapcsolatos, közismert nézetére utal, illetve a Stryk-tanítvány Johann Christoph Schacher (1667–1720) *post mortem* kiadott (Frankfurt, 1744), *De impugnatiōne facti proprii* című doktori értekezésére hivatkozik. A tanulmány két utolsó fejezetében az elv kontinentális kodifikációk során való eltűnését (a régi olasz és a spanyol polgári törvénykönyv), illetve megjelenését (német és spanyol legfelső bírósági gyakorlat) vizsgálja (28–30. o.), valamint a jogelvet az angolszász „*estoppel*” intézményével veti össze (31–33. o.).

2. Alejandro Borda, Buenos Aires-i professzor dogmatikus és komparatistikai tanulmányában („La teoría de los actos propios. Un análisis desde la doctrina argentina”; 35–55. o.) a jogelv elméleti hátterének bemutatását a szubjektív és objektív jóhiszeműség (*la buena fe subjetiva y objetiva*) összevetésével kezdi, majd leszögezi, hogy az objektív jóhiszeműség (mint magatartási kánon) követelményének általános elvéből levezethető *venire*-tilalom nem jogi alapelv, hanem jogszabály.¹⁷ Ebből

következően az jogintézményt generál; kivételeket enged; elismeri, hogy mint magasabb elvből a jóhiszeműség (és tisztesség) általános elvéből vezethető le; és kevesebb tényállást fed le, mint az említett, felettes elv.¹⁸ Ezt követően az elv kodifikált forrásaiként (*se funda*) 1968. évi argentin polgári törvénykönyv joggal való visszaélésről (*el abuso del derecho*) szóló 1071., ill. a jóhiszeműség általános elvét kimondó 1198. cikket jelöli meg, majd a jogösszehasonlítást tartalmazó fejezetben az angolszász *estoppel* és a német *Verwirkung* intézményét foglalja össze (40–43. o.) A dolgozat következő fejezete az elv tartalmát világítja meg. Ennek körében vizsgálja az alkalmazás feltételeit: 1) a lényeges, elkötelező korábbi magatartás (*conducta vinculante/primera*); 2) melynek tanúsítója saját vagy képviseleti joggyakorlása során a jóhiszeműség követelményét sértő módon a két magatartása között olyan ellentmondást generál, amely jogvitához vezet (*pretensión contradictoria*); 3) a két magatartás tanúsítója személyének egybeesése (*identidad de los sujetos*).¹⁹ Ezt követően a felsorolt fogalmi elemeket behatóan megvizsgálja (44–50. o.), végül bemutatja a tilalom bírói gyakorlatban történő érvényesülését négy jogeseten keresztül (50–54. o.).²⁰

¹⁸ „1) Resume el sentido de una institución. 2) Admite excepciones. 3) Reconoce un principio superior del cual deriva: el principio general de la buena fe. 4) Abarca una menor cantidad de situaciones que las que comprende el principio general de la buena fe.” Ld. 38. o.

¹⁹ „1) Una conducta anterior relevante y eficaz. 2) El ejercicio de una facultad o de un derecho subjetivo por la misma persona que crea la situación litigiosa debido a la contradicción – atentatoria de la buena fe – existente entre ambas conductas. 3) La identidad de sujetos que se vinculan en ambas conductas.” Ld. 43. o.

²⁰ 1) Cabrera, Gerónimo Rafael c/Poder Ejecutivo

¹⁷ „[...] la teoría de los actos propios no es un principio sino una regla de derecho.” Ld. 37. o.

3. Claudio Illanes Ríos, az Universidad de Chile professzora rövidke, kétoldalas cikkében („Teoría del acto propio. Breves comentarios sobre su recepción en Chile”; 57–58. o.) az elv chilei recepciójához fűz rövid magyarázatot. Eszerint az elv néhány magánjogi alapjelenség metszéspontjában áll, ezek: a joggal való visszaélés tilalmának doktrínája, az előreláthatósági szabály, a magatartási és eredménykötelmek, a hibátlan teljesítés elmaradása stb. Egyebekben utal arra, hogy jóllehet a tilalom eleinte nem volt elfogadott Chilében, mára a fellebbviteli bíróságok számos ítélete tükrözi az elv elfogadottságát.²¹

4. Alberto Lyon Puelma, a további tanulmányok szerzőihez hasonlóan maga is a kiadó Universidad de los Andes professzora tanulmányában („Crítica a la doctrina del acto propio: ¿sanción de la incoherencia o del dolo o la mala fe?”; 59–68. o.) azt a kérdést vizsgálja, vajon a venire-tilalom megszegésének szankciója mely jogalapon áll: a magatartások eltérő jellegének tényén (*incoherencia*), a csalárd szándékon (*dolo*) vagy a jóhiszeműség követelményének megsértésén (*mala fe*). A chilei polgári törvénykönyv egyes rendelkezéseire²²

vo Nacional; A., C.B. c/Ministerio de Salud y Acción Social; 2) Eco-System c/Subsecretaría Política Ambiental y otros; 3) Derderian, Carlos c/Video Cable Comunicación S.A. y otro; 4) Cottiz, Pedro Armando y otro c/Banco del Buen Ayre S.A. s/ordinario.

²¹ „En este círculo que hemos denominado ‘virtuoso’ podemos destacar, entre otras, la doctrina del abuso del derecho, la teoría de la imprevisión o del acto imprevisito, la responsabilidad por falta de servicios, la clasificación de las obligaciones de medio y de resultado [...]” Ld. 57. o.

²² Art. 1564 § 3 (szerződés értelmezése); Artt. 1683. és 1468. (semmisség), Art. 1713. (tartozáselismerés); Art. 2518. (az elévülés megszakadása) stb.

hivatkozva, amelyekben álláspontja szerint az *actos propios* problémája „visszhangzik”, úgy véli, hogy a kodifikált jog rendelkezései ellenében, kifejezett kodifikáció hiányában nem lehet a különben pontatlan *venire*-tilalom általános érvényéről beszélni, mert az egyfelől ellentétes a magánjog alapvető intézményeivel, az alanyi joggyakorlás szabadságának elvével, másfelől egyes ellentétes magatartásokat a törvény kifejezetten megenged.²³ Véleménye szerint a saját korábbi ténnyel ellentétes magatartás szankciója nem egy anticipált elven alapul, hanem azon – a tényállást tekintve valóban hasonló – normák kifejezett rendelkezésén, amelyek az ilyen magatartásokhoz azok dolózus vagy a jóhiszeműség követelményét sértő, esetlegesen pedig szubjektíve rosszhiszemű volta miatt fűznek hátrányos jogkövetkezmenyt. E nézetét részletezi tanulmánya záró, tételesjogi fejezetében (64–68. o.)²⁴

5. Alejandro Romero Seguel tanulmánya („El acto propio en materia arbitral: algunos límites probatorios para su aplicación”; 69–79. o.) a jogelv eljárásjogi szerepét mutatja be azokra az esetekre koncentrálni, amikor a tilalom – mint a jóhiszemű pervitel követelményének betartását előmozdító elv – a döntés indo-

²³ „Por nuestra parte, creemos que el refrán del que estamos hablando carece de significación jurídica, porque es impreciso, resulta contradictorio con normas legales expresas, con algunas instituciones generales del derecho y con la teoría general de los derechos subjetivos.” Ld. 61. o.

²⁴ „En nuestra opinión, lo que expresa el refrán del *Venire contra factum proprium non valet* y la misma teoría de los actos propios es la sanción a un dolo o mala fe ostensible del agente, que aparece de la contradicción evidente y manifiesta con una conducta previa vinculante suya.” Ld. 62. o.

kai között szerepet kapott.²⁵ Az elvnek a chilei bírói gyakorlatban történő alkalmazása során álláspontja szerint a következő csomópontok kristályosodtak ki: 1) a határidő hallgatolagos meghosszabbítása bizonyítottan tekintése;²⁶ 2) egyes, a szerződés érvénytelenségének megállapítása iránti keresetek elutasítása;²⁷ 3) a szerződés teljesítésének követelésére irányuló igény elutasítása.²⁸ Ezután az *acto propio* elve alkalmazásának a legfelső bíróság (*Corte Suprema*) gyakorlatában kialakított feltételeit ismerteti (72–73. o.), majd áttér az elv alkalmazásának a perbeli bizonyítási eljárásra kifejtett hatásaira. Kiemelten vizsgálja (75–78. o.) az *actos propios* elvének a közhitelesség (*fe pública notarial*) miatt nagy bizonyító erővel rendelkező közjegyzői okirati bizonyításra (*escritura pública*) gyakorolt hatásait (a tilalomba ütköző magatartás eredménye a közhiteles okirat felhasználása).

6. Juan Ignacio Contardo González a venire-tilalom (*doctrina de los actos propios*) chilei bírói gyakorlatban történő érvényesülését vizsgálja („La doctrina de los actos propios en la jurisprudencia

civil chilena”; 81–102. o.). Megállapítja, hogy a bíróságok gyakorlata némiképp eltérő az elv alkalmazási feltételei és tartalma tekintetében, jóllehet a citált ítéletek tanúsága alapján három elem világosan látszik: 1) egy olyan magatartás, amely közvetlenül és okszerűen azt a meggyőződést kelti, hogy nincs akadálya e magatartás megisméltésének vagy folytatásának;²⁹ 2) senki sem mondhat ellent saját nyilatkozatának vagy cselekményének más személy sérelmére;³⁰ 3) senkinek sem megengedett, hogy saját tényével ellentétesen járjon el.³¹ A legfelső bíróság idézett gyakorlata alapján kimutatja, hogy az alkalmazás három feltétele: 1) a korábbi magatartás (*conducta anterior*); 2) ugyanazon személy későbbi, a korábbival ellentétes magatartása (*conducta posterior por parte del mismo sujeto, contradictoria con la anterior*); 3) amely a jogát vagy igényét érvényesítő másik félnek érdeksérelmet okoz.³² Egységes a gyakorlat abban is, hogy a tilalom alkalmazásának jogcíme a chilei polgári törvénykönyvnek az objektív jóhiszeműség – a szerződés valamennyi létszakaszában uralkodó – követelményét meghatározó 1546. cikke (83. o.).³³

²⁵ „Son cada día más los jueces que utilizan esta pauta ya como un criterio de justificación de la decisión sobre el fondo o como un instrumento para ponderar la prueba aportada a la causa. [...] La utilización en nuestra práctica forense de la regla de acto propio ha evitado que el proceso se convierta en un mecanismo que valide actuaciones de mala fe, restringiendo la actuación del litigante malicioso. Es un tópico común sostener que el principio de la buena fe reprueba la práctica de cualquier actuación que configure una utilización del proceso con fines dolosos o fraudulentos.” Ld. 69–70. o.

²⁶ „Para dar por acreditada la prórroga tácita de un plazo.” Ld. 71. o.

²⁷ „Para rechazar una acción de nulidad relativa de contrato.” Ld. 71–72. o.

²⁸ „Para rechazar una demanda de cumplimiento forzado de contrato.” Ld. 72. o.

²⁹ „[...] existencia de una conducta que induce de una mera directa y razonable a la creencia cierta de que en contra de ella no se hará valer una pretensión contraria” – ld. 82. o.

³⁰ „[...] nadie puede contradecir lo dicho o hecho por él mismo, con perjuicio a un tercero” – ld. 82. o.

³¹ „[...] de acuerdo a la cual nadie puede legítimamente contrariar los actos propios” – ld. 82. o.

³² „(q)ue el derecho o pretensión que hace valer la persona a quien incide el actor perjudique a la contraparte jurídica.” Ld. 83. o.

³³ Art. 1546. „Los contratos deben ejecutarse de buena fe, y por consiguiente obligan no sólo a lo que en ellos se expresa, sino a todas las cosas que emanan precisamente de la naturaleza de la obligación, o que por la ley o la costumbre pertenecen a ella.”

A szerző ezt követően legfelső és felbbiteli bírósági (*corte de apelaciones*) eseti döntésekre hivatkozik: a kötelmi (szerződési) jog köréből 12 jogesetet (85–92. o.), dologi jogból 5 esetet (92–95. o.), családjogból (95sk. o.) és örökletesi jogból (96–99. o.) 2-2 döntést mutat be, végül 4 db vegyes tárgyú jogvitát vizsgál (99–101. o.). Idézi végül a különféle szintű bíróságok döntéseinek indokolásában rendre hivatkozott (*repetida frase*), a legfelső bíróság által kidolgozott elvet, mely szerint: „Az *actos propios* elve meghatározza a peres felek perbeli jogosultságainak terjedelmi kereteit, amennyiben nem vihető perbe az olyan, az ellenérdekű fél jogait sértő állítás vagy tagadás, amely tartalmilag ellentétben áll a nyilatkozó korábbi aktusával, ha ezzel magának előnyt szerez”.³⁴ Látható, hogy ez a definíció – a magyar „felróhatóság” (kb. *torpeza*) mint generális feltétel „haszonszerző célzatú, ellentmondásos magatartás”-sá történő szűkítése mellett – lényegében megegyezik a hazai Ptk. 1:4. § (2) bekezdésében szabályozott elvvel: „Felróható magatartására előnyök szerzése végett senki nem hivatkozhat.”

7. A tanulmánykötet legnagyobb terjedelmű (103–139. o.) eleme a szerkesztő, Hernán Corral Talciani műve, amelyben az *actos propios* elvének érvényesülését igen kimerítő részletességgel a chilei családjogban vizsgálja („La doctrina de los actos propios en el derecho de familia chileno”). A munka első részében

³⁴ „Los actos propios encuadran el derecho de los litigantes, de forma que no puedan pretender que cuando han reclamado o negado la aplicación de una determinada regla en beneficio propio, puedan aprovechar instrumentalmente la calidad ya negada precedentemente, con perjuicio de los derechos de su contraparte.” Ld. 101. o.

a szerző az elv érvényesülésének korlátozott jellegét állapítja meg, és mutatja be annak okait (108–112. o.). A következő fejezetben azokat a családjogi normákat vizsgálja, amelyek az *actos propios* tanán alapulnak. Álláspontja szerint ilyen pl.: a jegyesség felbontása miatt fizetendő fájdalomdíj megfizetése iránti igény perelhetőségének kizárása (114. o.);³⁵ annak kizárása, hogy házasságkötés előtt született gyermekét az apa megtagadja (114. o.);³⁶ a házasság fennállása alatt született gyermekkel szemben az apaság vitatásának kizárása (115. o.);³⁷ annak kizárása, hogy a gyermek visszautasítsa az apasági elismerést (116. o.);³⁸ a szülői felügyeleti jog kizárása a gyermekét elhagyó szülővel szemben (117. o.);³⁹ annak kizárása, hogy a gyám pereljen olyan vagyontárgyaknak a gyámolt vagyontárába történő felvétele iránt, amelyekről tudta, hogy nem a gyámoltat illetik (118. o.);⁴⁰ a tényleges gyámság (119. o.);⁴¹ annak kizárása, hogy a házas nő lemondjon a (házassági vagyontöredékből származó vagyoni) előnyökről (120. o.);⁴² a házasságtörés miatt a házasság felbontása iránti igény kizárása a különélésbe történt beleegyezést követően

³⁵ „Inhabilidad para reclamar la multa pagada por el incumplimiento de los esponsales.”

³⁶ „Imposibilidad del marido de desconocer al hijo concebido antes de matrimonio.”

³⁷ „Imposibilidad del marido de impugnar la paternidad del hijo matrimonial.”

³⁸ „Imposibilidad del hijo de repudiar el reconocimiento.”

³⁹ „Impedimento para reclamar el cuidado personal del hijo abandonado.”

⁴⁰ „Imposibilidad del guardador de impugnar la inclusión en el inventario de bienes que sabía no eran del pupilo.”

⁴¹ „Guardador de hecho.”

⁴² „Imposibilidad de la mujer casada de renunciar a los gananciales.”

(122. o.).⁴³ Ezt követően a szerző azokat a családjogi normákat vizsgálja, amelyek az önellentmondásos magatartás kizárására irányulnak ugyan, mégsem az *actos propios* elvén alapulnak. Ilyennek tartja azokat a normákat, amelyekben érvényesül: a privátautonomia elve és a jogi aktusok visszavonhatatlanságának szabálya (122–126. o.);⁴⁴ a saját felróható magatartásra előnyök szerzése végett történő hivatkozás tilalmának elve (126–130. o.);⁴⁵ a jogellenes magatartások szankciójaként a jogvesztés elve (130. o.).⁴⁶ Végül azokat a jogkérdéseket sorolja fel, amelyek esetében az elv alkalmazása nem a törvényen alapul: az egyoldalú bontókereset kizárása a házasság megegyezésen alapuló felbontása esetén (131. o.);⁴⁷ a pénzübeli kártérítés kizárása, ha a kedvezményezett házastárs egyoldalú akarat alapján követeli a válást (132. o.);⁴⁸ az apaság vitatásának kizárása az elismerő nyilatkozattal tett személy esetében (132–136. o.);⁴⁹ annak kizárása, hogy a házasság felbontása iránti per alatt fogant gyermeket elismerő férj utóbb

vitassa apaságát (136. o.);⁵⁰ a gyermeket elismert nő esetében az anyai jogállás vitatásának kizárása (136–138. o.);⁵¹ az elismerés visszautasításának kizárása azoknak az örökösöknek az esetében, akik korábban elfogadták az elismerést (138sk. o.).⁵²

8. A kötet befejező, az *actos propios* tanának a munka világában való érvényesüléséről szóló tanulmányát Alfredo Sierra Herrero írta („La teoría de los actos propios en el ámbito laboral”; 141–151. o.). Álláspontja szerint az *actos propios* elvének érvényesülése elsősorban a jogviszony munkaviszonnyá minősítésével (*la calificación „laboral” de un vínculo*) összefüggő, elidegeníthetetlen, alapvető jogokkal (*principal derecho irrenunciable*), illetve a szerződés megkötésével és megszüntetésével kapcsolatban vizsgálendő. Hangsúlyozza, hogy az objektív jóhiszeműség követelménye a munka világának határterületein sajátos módon értelmezendő.

IV. Joggal vehető fel a kérdés, helyes igény-e ma Magyarországon a Föld – észak-déli és kelet-nyugati irányban is – ellentétes féltekéjének, illetve „oldalának” nem a legjelentősebb államában, ráadásul egy évtizeddel ezelőtt megjelent, zömmel a helyi jogrendszer kérdéseit tárgyaló tanulmánykötet recenziálása. A *pozitív* válasz nem csupán századunk „globális falu” (*„global village”*) jelenségével, illetve a tudomány egyetemességének olykor *ars gratia artis*-típusú tényével magyarázha-

⁴³ „Imposibilidad de pedir la separación judicial por adulterio si se ha consentido en la separación de hecho.”

⁴⁴ „Casos en los que se aplica la autonomía privada y la irrevocabilidad de los efectos del acto jurídico.”

⁴⁵ „Casos en los que se aplica el principio de que nadie puede aprovecharse de su propio dolo o torpeza.”

⁴⁶ „Privación de derechos como sanción a conductas antijurídicas.”

⁴⁷ „Petición de divorcio unilateral para dejar sin efecto separación judicial convenida.”

⁴⁸ „Inadmisibilidad de la compensación económica en caso de que el cónyuge beneficiario sea el que demanda el divorcio por voluntad unilateral.”

⁴⁹ „Impugnación de la paternidad por el autor del reconocimiento.”

⁵⁰ „Impugnación de la paternidad por el marido que consintió en la inscripción del hijo concebido durante la separación judicial.”

⁵¹ „Impugnación de la maternidad por parte de la mujer que reconoció al hijo.”

⁵² „Imposibilidad de repudiación del reconocimiento por parte de los herederos que hayan aceptado dicho reconocimiento.”

tó. A kötet kritikai bemutatására vonatkozó igény megalapozottságát ugyanis azok az objektív tények támasztják alá, amelyek a recenzióból kiolvashatók: a hasonló forrásokból táplálkozó magánjogi rendszerek tértől és időtől jóformán függetlenül egymás „jogi kultúrkörnyezetéhez” tartoznak, vagyis nem csak egymás magánjogtudományi gondolkodását inspirálhatják, hanem a közös jogtörténelmi gyökerek miatt a hasonló jog-

alkotási és jogalkalmazási problémákra ugyancsak olyan válaszokat adhatnak, amelyek megtermékenyítik a jogéletet. Hiszen mi sem világosabb a kifejtettek alapján, mint hogy ókori, középkori és jelenkori a római antikvitás és a középkori Bologna zsenijének köszönhetően Chilétől Magyarorszáig a XXI. században is ugyanazt a „húrt hozza rezgésbe”.

*Benke József**

* Habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék, 7622 Pécs, 48-as tér 1. E-mail: benke.jozsef@ajk.pte.hu.

SZEIBERT ORSOLYA (SZERK.): DEVELOPMENTS IN FAMILY LAW YEAR BY YEAR I (BUDAPEST: ELTE EÖTVÖS 2018) 211.

2018-ban jelent meg az ELTE Eötvös Kiadónál Szeibert Orsolya szerkesztésében a *Developments in Family Law Year by Year I (2018)* című kötet.¹ A kötetben szereplő, 2018 márciusában lezárt beszámoló szerzői tizenegy európai jogrendszer legfontosabb családjogi jogintézményeire vonatkozó szabályozását mutatják be. Igazi európai családjogi kincsestár ajtaja tárul fel az érdeklődő olvasó előtt. A könyvben a szerzők az egyes közép-kelet-európai államok jogrendszerei mellett három mediterrán ország, valamint Belgium családjogi szabályozását ismertetik. A kötet kiemelkedő értéke az egyes családjogi jogintézmények egyedi nemzeti szabályozásainak átlátható, egységes szerkezetben való bemutatása és világnyelven történő hozzáférhetővé tétele. A kötet azonban beszámoló formájába rendezett, egyszerű információáradatnál jóval többet nyújt. Olyan családjogi érdekességekbe nyújt betekintést, amelyek ilyen szerkezetben, ilyen összefoglalással korábban még sosem voltak elérhetőek.

A kötetben szereplő országjelentések három nagyobb egységben mutatják be az államokra jellemző családjogi jogalkotói megoldásokat, jogalkalmazói döntéseket és jogirodalmi vonatkozásokat. Az első részben a legfőbb családjogi jogintézményekre és jogviszonyokra vonatkozó nemzeti rendelkezéseket vizsgálják: a házasságkötés és a házasság

felbontása, a házassági vagyoni jog és a házastársi vagyoni viszonyok (általános rendelkezések, törvényes és választható házassági vagyoni rendszerek), a házastársi tartás (volt házastársak vonatkozásában), az apai és az anyai jogállás, az örökbefogadás, (a gyermekkel) együttélő szülők szülői felelőssége, szülői felügyeleti jogai és kötelezettségei, (a gyermektől) különélő szülők szülői felelőssége, szülői felügyeleti jogai és kötelezettségei, a kapcsolattartás (a gyermek és a gyermektől különélő szülő között), a gyermektartás és a házasságon kívüli partnerkapcsolatok szabályozása. A második részben az országok legfelső bírói fórumainak, alkotmánybíróságainak és felsőbb szintű bíróságainak nagyhatású családjogi vonatkozású, a hatályos szabályozásokhoz kapcsolódó újabb döntéseit ismertetik. A harmadik részben pedig különösen az egyes nemzeti kodifikációkhoz és új nemzeti kódexekhez kapcsolódó jogirodalmi eredményeket tekintik át.

A beszámoló olvasásakor a családjog egyes intézményeinek nemzeti szabályozása kapcsán számos, az egyes országokban többé-kevésbé eltérő megközelítéssel bíró részletkérdés keltheti fel az olvasó érdeklődését. A továbbiakban egy-egy az adott jogrendszerre jellemző és a beszámolóban talált érdekes szabályozás vagy jogintézmény bemutatásával érzékeltetjük annak a nehezen kiaknázható információmennyiségnek a mélységét, amit ez a kötet magában rejt.

¹ A kötetben szereplő beszámoló elkészítésére, kötetbe szerkesztésére és megjelentetésére az Igazságügyi Minisztérium által támogatott, a jogászképzés színvonalának emelését célzó program keretében került sor.

1. HÁZASSÁGKÖTÉS ÉS A HÁZASSÁG FELBONTÁSA: OLASZORSZÁG (MARIA DONATA PANFORTI²)

Az olasz jogrendszer egyike azoknak az európai jogrendszereknek, amelyekben még mindig ismert a polgári házasság mellett a világi jogi következményekkel járó egyházi házasság intézménye. Olaszországban mind a házasságkötés, mind a házasság felbontása kapcsán (összetettségükben is) egyedülálló rendelkezések vannak hatályban. A polgári házasságra vonatkozó rendelkezések kivétel nélkül a világi törvények terrénúrára tartoznak. Az egyházi házasságoknál azonban éles különbséget kell tenni a házasságkötésnek mint aktusnak a szabályozása és a házasságkötés következményeként a házaspár között létrejövő (családi) személyi és vagyoni viszonyokra vonatkozó rendelkezések között. A házasság megkötését a katolikus egyház kánonjoga szabályozza. A házasság mint jogviszony – mint a házasságból fakadó jogok és kötelezettségek egysége – azonban már teljes egészében az olasz világi jog szabályai alatt áll.

A házasság felbontása kapcsán az olasz jog ugyancsak sajátos utat követ. A házasság felbontása, az egyházi házasságkötéshez hasonlóan, a legtöbb esetben két szakaszból áll. Szűk körű kivételektől eltekintve, előbb az elválasztáson mint a házasság felbontásához vezető első lépcsőfokon kell a házaspárnak túljutniuk ahhoz, hogy a tényleges bontás kimondására sor kerülhessen. Magának az elválasztásnak is kétfé-

le típusa létezik: az egyik házaspár által kezdeményezett, valamint a megegyezésen alapuló elválasztás. Mind a két esetben az elválasztás alapja a házaspár között fennálló családjogi jogviszony megromlása (amiben ugyanakkor a vétkenesség elve már nem játszik szerepet). Az olasz polgári törvénykönyv szerint a bíróság akkor határoz az elválasztás mellett, ha a házastársak további együttélése (bármelyik házastárs magatartása miatt vagy külső körülmények hatására) lehetetlenné (elviselhetetlenné) vált, vagy az a gyermekek fejlődését súlyosan veszélyezteti. A megegyezésen alapuló elválasztásnál 2014-ben újabb rendelkezéseket vezettek be, amelyekkel az addig kötelező bírósági út meghatározott feltételek betartásával elkerülhetővé vált. Az elválasztás szakaszán túljutva érkehetnek meg a házaspár, meghatározott idő múlva, a tényleges bontás lehetőségéhez. Azonban az elválasztás típusához kapcsolódóan erre a meghatározott időre is eltérő szabályok vonatkoznak. Az egyik házaspár által kezdeményezett elválasztás esetén a házastársak elválasztása és a házasság felbontása között legalább egy évnek, megegyezéses elválasztás esetén hat hónapnak kell eltelnie. Ha a házastársak a különélés időtartama alatt huzamosabb ideig együtt élnek, majd újra „szétválnak”, a különélés törvényben előírt, a bontáshoz szükséges időtartama újratekintődik. Akárcsak az elválasztás során, a házasság felbontása kapcsán is két eljárás biztosított a házastársak számára: egy „hagyományos”, a felek eltérő igényeinek ütköztetésére épülő, valamint egy, a házaspár egyezségén alapuló eljárás, amelyet a házastársak közösen kérelmeznek. Az egyházi házasságok érvénytelenítése, ami ugyan a kánonjogi rendelkezések

² Egyetemi tanár, Modenai és Reggio Emilian Egyetem, Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Kar (Dipartimento di Educazione e Scienze Umane, Università degli Studi di Modena e Reggio Emilia).

hatálya alatt áll, világi jogi hatásokkal is jár, így a házasság megszüntetésének harmadik módjának is tekinthető. (101–104. o.)

2. HÁZASSÁGI VAGYONJOG,
HÁZASTÁRSI VAGYONI VISZONYOK
(ÁLTALÁNOS RENDELKEZÉSEK,
TÖRVÉNYES ÉS VÁLASZTHATÓ
HÁZASSÁGI VAGYONJOGI
RENDSZEREK): PORTUGÁLIA (RUTE
TEIXEIRA PEDRO³)

Portugáliában a házassági vagyongra vonatkozó rendelkezések körében különösen a szerződés tartalmára vonatkozó szerződési szabadság a felek magánautonómiájára épülő elvének széleskörű érvényesülése figyelhető meg. A portugál polgári törvénykönyv már a házasságról alkotott törvényi fogalmában is feltünteti ezt a hagyományosan vagyongogi alapelvet. 1577 cikkelyében a törvénykönyv – elismerve a házasság szerződési, szerződésszerű természetét – úgy rendelkezik, hogy „a házasság két személy által kötött szerződés, amellyel a felek célja, hogy a teljes életközösség megvalósításával egy családot alkossanak”. (134. o.)

Házasság előtti megállapodásukban a leendő házasoknak jogában áll kikötni, hogy vagyongogi viszonyaikra vonatkozóan melyik vagyongogi rendszer szabályai érvényesüljenek, az egyes vagyontárgyak a házastársi közös, illetve külön tulajdonba sorolása kapcsán milyen rendelkezések érvényesüljenek. A házasulandók három lehetőség közül választhatnak: az ún. szerzett javak közösségére (a magyar szabályo-

zásban az ún. közszerzeményi rendszer), a teljes vagyonközösségre (az ún. vagyonegyesítő vagy teljes vagyonközösségi rendszer) és a vagyon elválasztására (az ún. vagyonekülönítési rendszer) épülő vagyongogi rezsím közül. A három vagyongogi rendszerre a portugál polgári törvénykönyvben található rendelkezéseket a házasulandók egy az egyben átvehetik, vagy változtathatnak is azokon a saját jogviszonyuk kapcsán, az egyes szerződéses rendszerek rendelkezéseit vegyíthetik is, de akár egy teljesen új, a már szabályozásra került három rendszertől minden ízében eltérő vagyongogi rezsímet is belefoglalhatnak a szerződésükbe. Érvényes házasság előtti megállapodás hiányában a házastársak vagyongogi viszonyaira a törvényes vagyongogi rendszer szabályai vonatkoznak: a szerzett vagyontárgyak közös tulajdonára épülő (a magyar szabályozásban az ún. házastársi vagyonközösség) vagyongogi rezsím. A házassági vagyongogi viszonyok szerződéses szabályozása alól a portugál jog kivételeket is ismer. Két esetben kötelezővé teszi a törvény a vagyonekülönítés rendszerének alkalmazását: ha 60 év feletti személy köt házasságot, vagy ha a házasságot a házasságkötési képesség előzetes megállapítása nélkül kötötték meg. A portugál jog egyben tilalmazza a teljes vagyonközösségi rendszer vagy bármilyen olyan vagyongogi rendszer alkalmazását, amely a törvényes házassági vagyongogi rendszertől szélesebb körben létesít vagyonközösséget a házasság alatt megszerzett javak esetében, ha a felek egyikének a házasság megkötésének idején egy korábbi kapcsolatából már vannak leszármazói. (135–136. o.)

³ Egyetemi docens, Portói Egyetem, Jogtudományi Kar (Faculdade de Direito da Universidade do Porto).

3. HÁZASTÁRSI TARTÁS (VOLT
HÁZASTÁRSOK VONATKOZÁSÁBAN):
ROMÁNIA (MARIUS FLOARE⁴)

Romániában a 2009-ben elfogadott, és 2011-ben hatályba lépett új polgári törvénykönyv beemelte a családjogi rendelkezéseket a polgári törvénykönyv szabályai közé. Noha a korábbi házastársat megillető házastársi tartás intézménye szokatlanul mellőzött szerepet tölt be a joggyakorlatban, a törvénykönyv rendelkezései alaposan kidolgozottak, és előremutató rendelkezéseket tartalmaznak. A kódex szerint a házasság felbontása után meghatározott esetekben követelhet a volt házastárs tartás formájában támogatást korábbi házastársától. Az általános feltételek – a mindennapi élethez szükséges megfelelő eszközök hiánya és az önmaga eltartását biztosító munkavégzésre való képtelenség – megléte mellett is csak akkor, ha a házasság felbontása óta nem több mint egy év telt el, és a volt házastárs olyan okból képtelen a munkavégzésre, ami már a házasság előtt vagy alatt is fennállt. Amennyiben a munkavégzésre való képtelenség a házasság felbontása után következett be, annak bekövetkezésének ok-okozati összefüggésben kell állnia a házasság felbontásával.

A 2009-es polgári törvénykönyv a volt házastárs számára fizetendő közönséges tartásdíj mellé kompenzációs támogatás formájában bevezetett egy új intézményt is. A kompenzációs támogatás csak olyan házasságok felbontása esetén ítélt meg, amelyek legalább húsz éven át fennálltak, és amelyek megszüntetéséhez kizárólag a támogatás

fizetésére kötelezett volt házastársnak felróható ok vezetett. A kompenzációs támogatás iránti kérelem kizárólag a bontási per során terjeszthető elő, és a díj kizárólag a bontási perben ítélező bíróság által ítélt meg, újabb eljárásban később már nem igényelhető. A kompenzációs támogatás megítélhetősége független az igénylő volt házastárs esetében fennálló sürgős szükség vagy munkaképtelenség bizonyításától. A kompenzációs támogatás célja a házasság küszöbön álló felbontása miatt a volt házastárs életkörülményeiben beálló jelentős romlás ellensúlyozása. A kompenzációs támogatás teljesíthető pénzszolgáltatásként vagy természetben; akár egyszeri összeg megfizetésével, akár havi járadék szolgáltatásával, de öltheti a kötelezett ingó vagy ingatlan vagyontárgyán fennálló élethosszig tartó haszonélvezet formáját is. A törvénykönyv rendelkezései szerint a támogatás összegének meghatározásakor figyelembe kell venni mind a felperesnek, mind az alperesnek a házasság felbontásakor fennálló vagyoni helyzetét, a házassági vagyoni rendszer megszüntetésének a házastársak vagyoni viszonyaira való kihatásait, a házastársak életkorát és egészségi állapotát, a kiskorú gyermekek neveléséhez való jelenlegi és jövőbeli hozzájárulásukat, végzettségüket és szakképzettségüket, valamint a munkaerőpiacon történő elhelyezkedésre való kilátásaikat. A bontási perben ítélező bíróság a havonta teljesítendő járadék teljesítését vagy a haszonélvezet fennállását élethossziglan, illetve meghatározott időre ítélt meg. (155–156. o.)

⁴ Egyetemi adjunktus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Jogtudományi Kar (Universitatea Babeş-Bolyai Facultatea de Drept).

4. AZ APAI ÉS AZ ANYAI JOGÁLLÁS:
BELGIUM (ELISABETH ALOFS⁵–ANNE-SOPHIE VANDENBOSCH⁶)

Belgiumban az apai és az anyai jogállás kapcsán az talán a legkülönlegesebb, hogy noha a belga (polgári) jog szerint is egy gyermek esetében legfeljebb két szülői jogállás fennállásáról beszélhetünk, ez a két szülői jogállás azonban nemcsak egy apai és egy anyai lehet, hanem akár egy anyai és egy társanyai is (a társapaságot nem ismeri a belga jog, elsődleges szülői jogállása egy férfi azonos nemű pár egyik tagjának lehet csak a közösen nevelt gyermek vonatkozásában, a másik férfi azonban örökbefogadás útján ugyancsak szülői jogviszonyba kerülhet a gyermekkel). A belga jog egy másik érdekessége az ún. „*bezit van staat*” intézménye, amit nyersfordításban a „[családi] státusz birtoka” fogalmával adhatunk vissza. Ennek lényege, hogy egy olyan tényleges, a külső szemlélő számára is érzékelhető helyzet áll fenn, amelyből a szülő és gyermek között fennálló jogviszonyra egyértelműen következtetni lehet. A gyermek az apa családnevét viseli (*nomen*), a férfi a gyermekhez úgy viszonyul, mint saját gyermekéhez, úgy bánik vele, mint saját gyermekével (*tractatus*), és a gyermeket mind a család, mind a társadalom, mind a közhatalom szervei a férfi gyermekeként

⁵ Egyetemi docens, Brüsszeli Szabadegyetem, Jogtudományi és Kriminológiai Kar (Faculteit Recht en Criminologie Vrije Universiteit Brussel), posztdoktor kutató, Antwerpeni Egyetem, Jogtudományi Kar (Faculteit Rechten Universiteit Antwerpen).

⁶ PhD-hallgató, Brüsszeli Szabadegyetem, Jogtudományi és Kriminológiai Kar (Faculteit Recht en Criminologie Vrije Universiteit Brussel).

kezelik (*fama*). Ez az intézmény tette lehetővé azt, hogy meghatározott esetekben a társadalmi megítélésen és érzelmi alapokon álló apai jogállás diadalmaskodhasson a belga jogban a származás megállapítása során elsődleges jelentőségű biológiai származás felett. A szülő és gyermek közötti jogviszony fenntartásával ugyanis kizárta a jog szerinti apa apai jogállásának megkérdőjelezhetőségét. Erről a családjogi alapelvről 2016-ban a belga alkotmánybíróság megállapította, hogy sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményének 8., a magán- és családi élet védelmére vonatkozó cikkét. Az Alkotmánybíróság érvelése szerint, mivel a „*bezit van staat*” intézménye a szülői jogállás bíróság előtti megtámadásának abszolút akadályként lehetővé tette, hogy a társadalmi és érzelmi kötelekeken alapuló látszatvalóság felülírja a biológiai tényeken alapuló tényleges helyzetet, így a bíróság eljárása során el volt zárva attól, hogy minden érintett fél érdekét tekintetbe vehesse. Így a gyermek a törvényes apaság megtámadásának lehetőségétől elcsúszott. (15–17. o., 26–27. o.)

5. ÖRÖKBEOFOGADÁS: CSEH KÖZTÁRSASÁG (LENKA WESTPHALOVÁ⁷)

A cseh beszámoló szerint, miután 1950-ig Csehszlovákia történeti joga lehetővé tette nagykorúak örökbefogadását is, a 2014-ben hatályba lépett új cseh Polgári Törvénykönyv rendelkezései között ismét helyet kapott a nagykorú

⁷ Egyetemi adjunktus, Palacký Egyetem, Olomouc, Jogtudományi Kar (Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta).

személyek örökbefogadásának egy módosított formája. A szabályozás szerint az örökbefogadónak már lehetnek saját gyermekei, és az örökbefogadott személy is megőrizheti jogát arra, hogy vér szerinti (eredeti) családjától tartást, támogatást követelhesen. A cseh családjog a nagykorúak örökbefogadására kétféle lehetőséget biztosít. Az első esetben, amelynek rendelkezései lényegében megfeleltethetők a kiskorúak örökbefogadására vonatkozó szabályrendszernek, az örökbefogadott nagykorú személy az örökbefogadó gyermekének, így az örökbefogadó örökösenek jogállásába kerül, azonban öröklési jogait vér szerinti családjában elveszíti. Abban az esetben azonban, amikor a nagykorú személyek örökbefogadására vonatkozó szabályok nem idomulnak a kiskorúak örökbefogadására vonatkozó rendelkezésekhez, az örökbefogadott mind vér szerinti családjában, mind az örökbefogadó után öröklési jogot szerez. (69. o.)

6. AZ EGYÜTTÉLŐ SZÜLŐK SZÜLŐI FELELŐSSÉGE, SZÜLŐI FELÜGYELETI JOGAI ÉS KÖTELEZETTSÉGEI: LENGYELORSZÁG (PIOTR FIEDORCZYK⁸)

A családról és a gyámságról szóló 1965-ben elfogadott még hatályban lévő kódex az elmúlt évtizedekben számos olyan módosításon esett át, amelyek a jogirodalmi nézetek szerint alkalmassá tették arra, hogy a jelenlegi lengyel társadalmi igényeknek, illetve egyes vallási körök követeléseinek is eleget tudjon tenni. A gyermekek jogállása kapcsán elfogadott

módosítások a gyermekek jogi helyzete erősítésének, illetve a gyermekek és szüleik közötti viszonyban a gyermek pozíciójának, illetve érdekeinek védelmét szolgálták. (117. o.) Az együttélő szülők szülői felelőssége, szülői felügyeleti jogai és kötelezettségei kapcsán a kódex 92. cikkelye rögzíti, hogy a kiskorú gyermek szülői felügyelet alatt áll. A kódex a „szülői felügyelet” kifejezést használja, a „szülői felelősség” fogalma a lengyel jogirodalomban nem terjedt el. Általános szabályként a szülői felügyelet mind a két szülőt megilleti. A szülői felügyelet tartalma magában foglalja a gyermek személyéről és vagyonáról való gondoskodást, valamint – emberi méltóságának és jogainak tiszteletben tartása mellett – a gyermek nevelésének jogát. A lengyel kódex 95. cikkelyének harmadik bekezdése szerint a szülőnek a szülői felügyelet gyakorlása során tekintettel kell lennie mind a gyermek jólétére, mind a társadalom igényeire. A szülők gondozzák és nevelik a szülői felügyeletük alatt álló gyermeket. A kódex 96. cikkelye szerint a szülők kötelessége a gyermek fizikai és szellemi fejlődésének támogatása, és a gyermeket tehetségének megfelelően fel kell készíteniük a társadalom hasznára történő munkálkodásra. A kódex egyik utolsó módosítása éppen a 96. cikkelyt érintette, amelynek jelenleg hatályos első bekezdése a lengyel jogtörténetben először tilalmazza a testi fenytetés bármely formáját, kivételek fenntartása nélkül. A lengyel családi jogászoknak a beszámoló szerint hatvan évükbe telt, mire ezt a rendelkezést be tudták vetetni a kódexbe. (127. o.)

⁸ Egyetemi tanár, Białystoki Egyetem, Jogtudományi Kar (Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku).

7. A KÜLÖNÉLŐ SZÜLŐK SZÜLŐI FELELŐSSÉGE, SZÜLŐI FELÜGYELETI JOGAI ÉS KÖTELEZETTSÉGEI: SPANYOLORSZÁG (JORDI RIBOT⁹)

Spanyolországban mind a két szülőnek joga és kötelezettsége együtt élni gyermekeivel. Ennek megfelelően a szülői felelősség teljesítése magában foglalja azt is, hogy a szülő meghatározott időközönként közös háztartásban él gyermekeivel, és gondoskodik róluk. Ha a szülők külön élnek, a gyermekétől különélő szülőnek a gyermekével való együttéléshez fűződő joga érvényesítésére, illetve kötelezettsége teljesítésére biztosított időtartam, valamint annak részlet-szabályai vagy a szülők megállapodásával, vagy a bíróság döntésével kerülnek rögzítésre. Különélő szülők esetében a napi döntések meghozatala és a gyermekkel való együttélés rendezése jellemzően a szülői felügyelet gyakorlása és a kapcsolattartás, illetve látogatás jogának különválasztása, valamint e jogok egyik és másik szülőhöz való rendelése útján valósul meg. Mindazonáltal 2015-ben a spanyol jogban bevezetésre került az ún. egyedül gyakorolható és a megosztott fizikai felügyelet fogalma. Ugyan maga a jogszabály szövege a megosztott fizikai felügyelet kivételes jellegére utalt, az elmúlt több mint tíz évben az új jogintézmény útjában korábban még fennálló akadályokat elhárították. A spanyol gyakorlatból levonható a következő, hogy a megosztott fizikai felügyelet elrendelése, amennyiben az nem jár a gyermekek érdekeinek sérelmével, a körülmények adta lehetőségek szerint a leggyakrabban alkalmazott választás

⁹ Egyetemi tanár, Gironai Egyetem, Jogtudományi Kar (Facultat de Dret Universitat de Girona).

lett. A szülőknek még abban az esetben is joguk van a gyermekekkel való kapcsolattartáshoz, ha kizárólag az egyik szülőt jogosították fel, vagy egy harmadik személyt jogosították fel a gyermekekre vonatkozóan a szülői felügyelet gyakorlására. A kapcsolattartás jogának terjedelmét a felek állapíthatják meg, vagy a felek egyet nem értése esetén a bíróság, mindig az adott eset körülményei alapján. (193–194. o.)

8. KAPCSOLATTARTÁS (A GYERMEK ÉS A GYERMEKTŐL KÜLÖNÉLŐ SZÜLŐ KÖZÖTT): BULGÁRIA (DIMITAR TOPUZOV¹⁰)

Bulgáriában a gyermek és a gyermekétől különélő szülő közötti kapcsolattartásról megállapodásukban maguk a szülők is rendelkezhetnek. Amennyiben a szülői felügyelet közös gyakorlásáról a szülőknek nem sikerült megegyezniük, külön rendelkezniük kell a gyermek és a gyermektől különélő szülő közötti (személyes) kapcsolattartásról. Ha a szülők nem tudnak egyezsége jutni, a kapcsolattartás kérdésében a bíróság dönt. A bíróságnak a gyermek és a gyermekétől különélő szülő közötti kapcsolattartás szabályozása kapcsán rendelkeznie arról, hogy a szülő milyen gyakran és milyen időszakokra találkozhat és viheti magával a gyermeket. A kapcsolattartásra vonatkozó rendelkezéseknek megfelelően részletezetteknek és egyértelműeknek kell lenniük ahhoz, hogy a jövőben a szülők között a kapcsolattartás végrehajtása ne válhasson további konfliktusok forrásává. A kapcsolattartás jogától csak kivételes esetekben

¹⁰ Egyetemi adjunktus, Plovdivi Egyetem, Jogtudományi Kar (Юридически факултет Пловдивски университет).

– és akkor is csak a gyermek érdekeinek védelmében – fosztható meg a gyermektől különélő szülő. Amennyiben felmerül, hogy a kapcsolattartásra vonatkozó rendelkezések betartása érdekében erre szükség van, a bíróság előírhatja, hogy a kapcsolattartásra csakis meghatározott harmadik személy jelenlétében, meghatározott helyszínen kerülhet sor. A körülmények megváltozása esetén a bíróság új intézkedéseket állapíthat meg, a korábbi intézkedéseket módosíthatja; bármelyik szülő vagy a gyermekek védelméről szóló törvényben meghatározott szakhatóság kérelmére, továbbá hivatalból. A bírósági intézkedések megváltoztatásának alapja kizárólag a körülményeknek a döntés meghozatala utáni megváltozása lehet. (37–38. o.)

9. GYERMEKTARTÁS: HORVÁTORSZÁG (BRANKA REŠETAR¹¹)

A horvát családjogi törvény szerint a horvát Népesedés, Család, Ifjúság és Szociálpolitikai Minisztérium minden év április 1-jéig köteles közzétenni a gyermektartás minimális összegére vonatkozó megállapításait. A gyermektartás összege a horvátországi átlagos éves fizetés és a gyermek életkorához igazodva meghatározott százalékban kerül kijelölésre (a hatályos szabályozás szerint a 6 évesnél fiatalabb gyermekek esetében ez 17%, a 7 és 17 év közötti gyermekek esetében 20%, a 14 és 18 év közötti gyermekek esetében pedig 22%). Ezek a törvényes rendelkezések egy egészséges gyermek havi ellátásához szükséges hozzájárulás minimális mértékét tartal-

mazzák. Az adott törvényes rendelkezések egyben a munkaképes korú, de saját vagyonnal nem rendelkező és munkanélküli szülőknek az egészséges kiskorú gyermekük irányában fennálló tartási kötelezettségére is utalnak. A családjogi törvény alapján a Népesedés, Család, Ifjúság és Szociálpolitikai Minisztérium köteles a gyermektartásdíj mértékére vonatkozóan – a szülő havi bevételét és a gyermek életkorát figyelembe vevő – iránymutatásokat is kibocsátani. A családjogi törvény szerint, ha a gyermek maradandó károsodással járó betegségben szenved, a gyermektartás mértékét annak megfelelően magasabb összegben kell megállapítani. (55. o.)

10. HÁZASSÁGON KÍVÜLI PARTNERKAPCSOLATOK: SZLOVÉNIA (SUZANA KRALJIC¹²)

A házasságon kívüli partnerkapcsolatok kapcsán a házasságról és családi kapcsolatokról szóló 1976-os szlovén törvény (2017-ben került elfogadásra, és 2019-ben lépett hatályba az új szlovén Családjogi Törvény; a beszámoló még a korábban hatályos szabályozás ismertetésére épül) feldolgozott rendelkezéseiből kiderül, hogy a szlovén jog hagyományos megközelítése szerint élettársi kapcsolat vagy együttélés egy házasságra nem lépett férfi és nő kapcsán merülhet fel, amelynek feltétele az élettársak között az életközösségnek hosszabb időn keresztül való fennállása. Az élettársi kapcsolat szélesebb körű joghatásairól azonban a korábban hatályos törvény nem rendelkezett, azt az egyes társadalmi viszonyokra vonatkozó külön jogszabályokra biz-

¹¹ Egyetemi docens, Osijeki Josip Juraj Strossmayer Egyetem, Jogtudományi Kar (Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni Fakultet).

¹² Egyetemi docens, Maribori Egyetem, Jogtudományi Kar (Univerza v Mariboru Pravna fakulteta).

ta. A Szlovén Köztársaság alkotmánya 1991 óta rendelkezik az élettársi kapcsolatból fakadó jogviszonyok jogi szabályozásáról. Az egyes jogterületeken az élettársi viszonyra vonatkozó rendelkezések száma 1991 óta jelentősen megnövekedett. Szlovénia 2005-ben emellett elfogadta az azonos nemű személyek bejegyzett élettársi kapcsolatára vonatkozó törvényt. A jogalkotó ugyan kísérletet tett arra, hogy az új családjogi törvény megszületésével a különeműek házasságára vonatkozó szabályokat (meghatározott kivételekkel, például az örökbefogadásra vonatkozó rendelkezések) kiterjessze az azonos neműek élettársi kapcsolatára, illetve, hogy a házasság jogintézményét az azonos nemű párok számára is elérhetővé tegye, azonban az ezekről a kérdésekről megrendezésre került két népszavazáson a résztvevők többsége elutasította a kezdeményezést. 2016 áprilisában a szlovén törvényhozás elfogadta az azonos nemű élettársak élettársi kapcsolatáról szóló törvényt, amelynek 2017. áprilisi hatálybalépése óta Szlovéniában a bejegyzett vagy be nem jegyzett élettársi kapcsolatban élő azonos nemű élettársak ugyanazokkal a jogokkal rendelkeznek, mint a különemű élettársak, meghatározott kivételekkel, mint a házasságkötéshez, az örökbefogadáshoz és a reprodukciós eljárásban való részvételhez való jog. (179. o.)

11. HÁZASSÁGI KÍVÜLI PARTNERKAPCSOLATOK: MAGYARORSZÁG (SZEIBERT ORSOLYA¹³)

A magyar jog két nevesített házasságon kívüli partnerkapcsolatot ismer, az élet-

társi kapcsolatot és a bejegyzett élettársi kapcsolatot. Az élettársi kapcsolatra vonatkozó rendelkezések a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben található. A bejegyzett élettársi kapcsolat fogalmát a 2009. évi XXIX. törvény vezette be. Az élettársi kapcsolat olyan házasságon kívüli informális jogviszony, amely mind azonos nemű, mind különemű személyek által választható együttélési forma. Bejegyzett élettársi kapcsolatot kizárólag azonos nemű személyek létesíthetnek. Az élettársi kapcsolat fogalma – az élettársi vagyoni szerződésre, az élettársak közötti törvényes vagyoni rendszerre és az életközösség megszűnése esetére az élettársak lakáshasználatának szerződéses rendezésére vonatkozó szabályokkal együtt – a Polgári Törvénykönyv Hatodik Könyvében szerződéstípusként került szabályozásra. A Polgári Törvénykönyv az élettársak közötti törvényes vagyoni rendszer kapcsán egy olyan új szabályozást vezetett be, amely hasonlít a házastársak által választható közszerzeményi vagyoni jogi rendszerhez. Az élettársi kapcsolat családjogi joghatásaira vonatkozó rendelkezések a törvénykönyv Negyedik Könyvében (Családjogi Könyv) kerültek elhelyezésre. Az élettársi tartásra és az élettársak lakáshasználatának rendezésére vonatkozó szabályozás 2013 előtt a magyar jogrendszerben ismeretlen volt. Az élettársi kapcsolat családjogi joghatásai ugyanakkor csak abban az esetben érvényesíthetők, ha az életközösség legalább egy évig fennállt, és az élettársak kapcsolatából gyermek született. Az élettársak közösen nem fogadhatnak gyermeket örökbe, kapcsolatukat a magyar jog a házasság mellett, attól független jogintézményként keze-

¹³ Egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar.

li. A bejegyzett élettársi kapcsolat mint jogintézmény ugyanakkor a házassághoz nagyon hasonló jogkövetkezményekkel rendelkezik. A bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény szerint a Családjogi Könyvnek a házasságra és a (volt) házastársakra vonatkozó rendelkezéseit hasonlóan a bejegyzett élettársi kapcsolatra és a (korábbi) bejegyzett élettársakra is alkalmazni kell. A házasság és a bejegyzett élettársi kapcsolat közötti legfőbb különbségek, hogy a bejegyzett élettársak egymás családi nevét, vagy közös családi nevet nem viselhetnek, nem fogadhatnak közösen örökbe, és nem vehetnek részt emberi reprodukcióra irányuló különleges, külön törvény szerinti eljárásokban. (96–97. o.)

Az előbbieken bemutatott, az egyes témákhoz kötődő nemzeti szabályozási megoldásokon túl még számtalan családjogi érdekességet lehetett volna a kötet alapján legalább említésképpen bemutatni. Azonban a kötet valódi értékét, rejtett kincseinek gazdagságát remélhetőleg már ezek a példák is érzékeltetni tudják. A családjog által szabályozott, az egyes

magánszemélyek legszemélyesebb jogviszonyai kapcsán felmerülő kérdésekre adott egyes válaszok szükségszerűen magukon viselik megszületésük közegének, az adott szabályozás gazdasági, társadalmi, de leginkább kulturális környezetének minden jellemvonását. Az egyes államok jogszabályi rendelkezéseinek megismerése, a nemzeti sajátosságokban bővelkedő jogrendszereknek otthont adó európai kontinensen már önmagában sem könnyű feladat. Minden olyan jogász és nem jogász számára hasznos és értékes olvasmányul szolgálhat a kötet, aki érdeklődéssel fordul az egyes európai jogi tradíciók felé, és végső soron megszeretné érteni az egyes jogrendszerek mindegyikében tapasztalható, azonos társadalmi igényekre adott eltérő jogi válaszok hátterét. A megértés hosszú folyamata az ilyen kötetek elolvasásával még távolról sem tekinthető befejezettnek, de a hosszú úton megteendő első lépéshez az olvasó minden kezdeti támogatást és szükséges muníciót megkap.

*Rácz Lilla**

* Tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: Racz.Lilla@tk.mta.hu.

THOMAS OLECHOWSKI: HANS KELSEN. BIOGRAPHIE EINES RECHTSWISSENSCHAFTLERS. UNTER MITARBEIT VON JÜRGEN BUSCH, TAMARA EHS, MIRIAM GASSNER UND STEFAN WEDRAC (TÜBINGEN: MOHR SIEBECK 2020) 1027.

„Berkeley szupermarketjeiben gyakran látni egy kicsi barátságos embert itt nem túl szokásos sötétkék svájcisapkával, amint hozzáértő szemekkel mustrálja mind a konzervek hívogató feliratait, mind az eladónők idomait” – emlékezik vissza Max Knight a már Kaliforniában élő, idős Hans Kelsenre, az európai jogtudomány talán legnagyobb teoretikusára.¹ Nem a bulváros szándék miatt kezdődik ez a recenzió ezzel a kis anekdotával – ami kiegészíthető még azzal, hogy Kelsen kaliforniai dolgozószobájában Immanuel Kant és édesapja mellett Liz Taylor színésznő fotója lógott a falon² –, hanem hogy eleve Kelsen mint az ember jelenjék végre meg egy írásban.

Azonban ellentétben Carl Schmitttel, Hans Kelsen életútja kevésbé kutatott. Emiatt alakulhat ki sokakban az a kép, hogy miközben Carl Schmitt korának gyermekeként alkotott, elméleteit mindig egy-egy történelmi kontextusból érdemes leginkább olvasni, Kelsen elméletei időtől és tértől független absztrakciók. Az, hogy Kelsen nevével a tiszta jogtan jogelmélete fonódott össze, de anélkül, hogy ezen jogelmélet kialakulásának történelmi kontextusát a Schmitt-kutatásokhoz hasonló mélységgel bárki, pláne kritikailag, feltárta volna, nagyban

hozzájárult ahhoz, hogy Kelsen elismert, de sokak számára életidegen, problémaérzéketlen szerzőnek tűnhet azon Carl Schmitt-tel szemben, akinek elméleti folyamatos politikai kihívásokra reagáló *döntésekként* (is) értékelhetőek.

1. KELSEN ÉLETRAJZA AZ ÉLETMŰ MÖGÖTT

Miközben Hans Kelsen elméleti munkássága – jogelméletétől a demokráciatanán át a nemzetközi jogáig – alapvetően alaposan fel van már dolgozva, Kelsen történelmi kontextusba helyezése eddig gyakorlatilag nem történt meg. Életrajzként az idei évig Rudolf Aladár Métall 1969-es, alapvetően Kelsen szóbeli elbeszéléseire támaszkodó rövidke munkája szolgált csak,³ amely egyrészt eleve inkább rövid összefoglalója volt csupán az életútnak, másrészt – forrásmegjelölések hiányában – tudományos életrajznak semmiképpen sem volt nevezhető. Ezért örömteli annak híre, hogy Thomas Olechowski idénre elkészült a 2005 óta írt nagy Kelsen-életrajzával. Olechowski Prágától a Csendes-óceánig – hatalmas forrásanyagot bevonva mutat be egy életutat, amely nem csupán elméletek megszületéséről, de a 20. század viszontagságairól is szól. Ennyiben egy Kelsen-életrajz az 1881 és 1973 közötti világ „mikrotörténeteként” is értékelhető: egy bécsi, zsidó származású jogász

¹ Max KNIGHT: „Der Vater der Österreichischen Verfassung” in Max KNIGHT – Joseph FABRY: *A Peter Fabrizius Reader. Selected stories, exilia, verses, and essays from two worlds* (New York et al.: Lang 1994) 109.; idézi: 858.

² KNIGHT (1. vj.) 858.

³ Rudolf Aladár MÉTALL: *Hans Kelsen. Leben und Werk* (Wien: Deuticke 1969).

életútján keresztül nem csak elméleteit, de elméleteinek megszületési kontextusát is megismerjük. Ezáltal pedig nem csupán – akár a bevezetésben idézett – anekdotákat olvashatunk, de magát a kelsen életművet is megérthetjük. Ahogy az államot a jogrendszerre redukáló tiszta jogtana nem érthető meg a Habsburg-monarchia szellemi és mentális háttere és hatása nélkül⁴ – elvégre egy soknemzetiségű birodalomban tényleg felesleges keresni akár homogenitást, akár bármiféle metajurisztikus összekötő elemet a jogrendszeren kívül –, úgy plurális demokráciatana is leginkább az első köztársaság – azaz a két világháború közötti Ausztria – antiliberalis tendenciáira adott válaszként (is) olvasható; vagy a nemzetközi jog felé fordulása sem csupán a tiszta jogtan monizmusából következett, de életútjának újabb állomásából is, akár csak annak tényéből, hogy az USA-ban a nemzetközi jogtanát jobban értették és értékelték, mint a kontinentális jogszemléletre méretezett (azaz a tengerentúlon értetlenül fogadott) tiszta jogtanát. Olechowski 1005 oldalas könyve Kelsent elhelyezi tehát azon történelmi folyamatokban, amelyek elméleteinek történeti magyarázatát adhatják. Innen pedig sokkal könnyebb Kelsen gyakorlati hasznát is belátni.⁵

Olechowski eközben az életművet is végigkíséri, de nem tér ki azok elméleti értékelésére – azaz egyértelmű-

en egy történeti, jogtörténeti munkát írt. Noha adódna a párhuzam Reinhard Mehring 2009-es nagy Carl Schmitt-életrajzával,⁶ ezt maga a szerző hártja el. (21. o.) Amit egyrésről azzal indokol, hogy Mehring okkal feltételezhette: Schmitt életrajzáának számos kontextusa eleve már ismert, így nem kellett egy túlságosan bevezető jellegű művet írnia (és tény, hogy Kelsen esetében, lévén az első tudományos életrajzról van szó, minden bevezető jelleggel is hat), másrésről Schmitt esetében egy sokkal szélesebb levéltári anyag áll rendelkezésre; ráadásul élete nagyrészt napi rendszerességgel vezetett naplót, számos emberrel levelezett, amely még inkább lehetővé tette Mehringnek, hogy Schmittet mint magánembert is jobban meg tudja érteni. Kelsen esetében ilyen ego-dokumentumok hiányoznak, így Olechowski, leszámítva pár Kelsennel baráti viszonyt ápoló ember visszaemlékezéseit, valamint néhány még élő rokonnal készült interjút, főleg Kelsen közéleti pályáivét tudta megrajzolni. Éppen a közéleti fókusz biztosítja, hogy Kelsen ne absztrakció maradjon, hanem lássuk az embert és korát, ugyanis még egy tiszta jogtan esetében sem nélkülözhető a kialakulás és a hatás történeti kontextusa. A bevezetőben közölt kis anekdota tehát nem tipikus a könyvben, eleve ritkák azok a leírások, amelyekben Kelsent mint embert ennyire közelről lehetne látni.

Kelsen apai ágon galíciai, anyai ágon morvaországi zsidó családból származott; 1881-ben született Prágában, bécsi édesapja ugyanis előtte pár évvel

⁴ Manfred BALDUS: „Hapsburgian Multiethnicity and the »Unity of the State«. On the Structural Setting of Kelsen’s Legal Thought” in Dan DINER-Michael STOLLEIS (szerk.): *Hans Kelsen and Carl Schmitt. A Juxtaposition* (Gerlingen: Bleicher 1999) 18–20.

⁵ A jogási életrajzírás fontosságáról az elméletek kontextusának megértéséhez ld. R. Gwynedd PARRY: „Is Legal Biography Really Legal Scholarship?” *Legal Studies* 2010/2. 224–227.

⁶ Reinhard MEHRING: *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. Eine Biographie* (München: Beck 2009); magyar recenziója: TECHET Péter: „Carl Schmitt 1933 előtt és után” *Valóság* 2011/7. 1–11.

kereskedőként odaköltözött. Négyéves kora után Kelsen már Bécsben élt, cse- hül eleve nem is tudott. Bécsben a zsi- dő polgárság által kedvelt Akademisches Gymnasiumot végezte, többek között évfolyamtársa volt Ludwig von Mises, a neves neoliberais közgazdász, aki- vel élete későbbi szakaszaiban is kap- csolatban maradt. Már a gimnázium elvégzése után, 1905-ban keresztele- dett ki, a római katolikus vallást vet- te fel, de amikor házasságot kötött, vál- tott: a szabadelvűbbnek tartott (például a válást is elfogadó) evangélikus val- lásra.⁷ Felesége, Margarete Bondi egy neves prágai talmudista család sarja volt. Kelsen Bécsben tanult jogot, egy sze- meszter erejéig Heidelbergbe ment, hogy Georg Jellinek szemináriumain vehessen részt – bár a tudós nem tett rá emberi- leg pozitív benyomást. Először a bécsi Exportakadémián dolgozott az egyetem elvégzése után; az első világháború ide- jén, amikor többek között az osztrák- magyar katonai vezetés kettéválasztá- sát,⁸ valamint a birodalom demokratikus föderalizációját⁹ javasolta – a hadügy- miniszter stábjának volt a tagja, majd a köztársaság megalakulásakor a szociál- demokrata kancellár, Karl Renner mel- lé került, majd ebben a minőségében dolgozott ki több alkotmányterveze-

tet is. A mai napig is érvényes 1920-as Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG), azaz az osztrák alkotmány, „atyjának” számít, noha vitatott, hogy mennyire csak Kelsen munkája lenne ez (véltetően nem csak az övé, a politikai döntéseket eleve nem ő hozta, a szerepe – talán az alkotmány- bírászkodás bevezetésén kívül – inkább csak jogtechnikai volt). Még I. Károly császár nevezte ki rendkívüli egyetemi tanárrá Bécsben, rendes egyetemi taná- ri pozíciót a köztársaság alatt nyert.

Kelsen a tudományos közéletbe az 1911-ben megjelent habilitációs írásával (*Hauptprobleme der Staatsrechtlehre entwickelt aus der Lehre vom Rechts- satze*)¹⁰ robbant be, amiben gyakorla- tilag – noha pozitivistá alapokon állt – leszámolt a kor amúgy pozitivistá jog- szemléletének számos elemével, ameny- nyiben konzekvens és logikailag éles ideológiakritika alá vetette mind a ter- mészetjogot, mind a kor törvénypozitív- izmusát. Olechowski egyenesen azt írja, hogy ezen könyvvel „vonult be a modernitás a jogtudományba”. (141. o.) Kelsen ideológiakritikai és dekonstruk- tivistá iránya már itt megjelenik, gya- korlatilag későbbi művei tekinthető- ek eme habilitációs írás folytatásainak is, de a jelentős különbség az, hogy a *Hauptproblemében* Kelsen még statik- us jogképet vallott, a jogkonkretizáció felé csak Adolf Merkl joglépcsőtanának saját elméletébe integrálása után for- dult,¹¹ ami azután igazán lehetővé tette

⁷ Abban az Ausztriában, ahol a házassági jogot az ABGB egyházi joghatóságba ualta, nem volt mindegy, hogy valaki evangélikus vagy katolikus jog szerint köt-e házasságot.

⁸ Hans KELSEN: „Zur Reform der verfassungs- rechtlichen Grundlagen der Wehrmacht Öster- reich-Ungarns (1917)” in Matthias JESTAEDT (szerk.): *Hans Kelsen Werke (HKW), Band 3: Veröffentlichte Schriften 1911–1917* (Tübingen: Mohr Siebeck 2010) 615–629.

⁹ Hans KELSEN (anonym): „Die Stellung der Kronländer im Gefüge der österreichischen Verfassung. Eine Rundfrage” *ÖZÖR* 1917/1918. 1–2.

¹⁰ Hans KELSEN: „Hauptprobleme der Staats- rechtlehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze” in Matthias JESTAEDT (szerk.): *HKW, Band 2/1: Veröffentlichte Schriften 1911* (Tübingen: Mohr Siebeck 2008) 2–878.

¹¹ Hans KELSEN: „Vorrede zur zweiten Auflage” in Hans KELSEN: *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze* (Tübingen: Mohr 1923) XII–XIV.

számára a jogalkotás és a jogalkalmazás közötti klasszikus különbség mint a jogi gondolkodást meghatározó, Kelsen által elvetett dualizmusok (állam/jog, közjog/magánjog, alanyi jog / tárgyi jog stb.) egyikének dekonstrukcióját is.

Kelsen számára az 1920-as évek aztán a karrier kiteljesedése volt: 1919-ben még nincs negyvenéves, de életre szólóan alkotmánybíróvá választják (pártsemleges jelöltként), eközben egyetemi tanár, és 1920-ban a bécsi jogi fakultás dékánja lesz. A húszas években vesz részt a weimari köztársaság jogi vitáiban jogtudósként, valamint – és ez kevésbé ismert – alkotmánybíróként és a bécsi szociáldemokratákhoz közelálló *public intellectuel*ként¹² az első köztársaság politikai vitáiban. Különösen ez utóbbit fontos hangsúlyozni – és nem csak azért, mert a weimari *Methodenstreif*ban való részvétele, főleg Carl Schmitt-tel kialakult vitája sokszorosan dokumentált és elemzett¹³ –, ugyanis alkotmánybíróként mutatkozott meg leginkább a jogalkalmazásnak a joglépcsőtanból következő jogalkotó (azaz lényegileg politikai)¹⁴ jellege a gyakorlatban is, amennyiben Kelsen is alkotmánybíróként – akár szigorú jogdogmatikai szempontból a helytelen döntést is bevállalva (de Kelsen

elméletében eleve a helyes és helytelen döntés közötti különbség a jogerő és a „*Fehlerkalkül*” révén relativizálódik)¹⁵ – politikai ügyekben aktív szerepet vitt.¹⁶

2. KELSEN MINT ALKOTMÁNYBÍRÓ: MINDENKÉPPENI POLITIKAI SZEREP

Mint ismert: az osztrák első köztársaságot jelentősen meghatározta a „vörös Bécs” és az 1920 után mindvégig jobboldali szövetségi kormányzat közötti politikai és kulturális konfliktus, ami sokszor jogi álarcban jelent meg, azaz jogi döntést igényelt, de annak minden politikai következményével. Mivel az alkotmánybíróság hatásköri vitákat is eldöntött, már önmagában annak kérdése, hogy egy-egy területen a tartománynak vagy a szövetségi kormányzatnak van-e hatásköre, „a vörös Bécs” vonatkozásában nagyon is politikai kérdésé vált. Akár arról volt szó, hogy a szövetségi kormányzat betilthatja-e Arthur Schnitzler *Reigen* (*Körtánc*) című darab-

¹⁵ A „szabad mérlegelés” („*freies Ermessen*”) kérdésköréhez, amely a jogalkalmazás konstitutív és nem determinatív jellegét biztosítja (egyben „a helytelen döntés” kategóriáját a jogerő és a jogalkalmazásba beépített tévedési lehetőség, a „*Fehlerkalkül*” mellett értelmetlenné teszi) ld. Thomas ELSNER: *Das Ermessen im Lichte der Reinen Rechtslehre. Rechtsstrukturtheoretische Überlegungen zur Rechtsbindung und zur Letztentscheidungskompetenz des Rechtsanwenders* (Berlin: Duncker & Humblot 2011) 124., 138–140., 144–146.

¹⁶ Ewald WIEDERIN: „Hans Kelsen als praktischer Verfassungsrechtler” in Niktias ALIPRANTIS – Thomas OLECHOWSKI (szerk.): *Hans Kelsen: Die Aktualität eines großen Rechtswissenschaftlers und Soziologen des 20. Jahrhunderts. Ergebnisse einer internationalen Tagung an der Akademie von Athen am 12. April 2013 aus Anlass von Kelsens 40. Todestag*, (Wien: Manz 2014), 115–117.

¹² Ld. kiállítását (többedmagával) a szociáldemokrata párt mellett az 1927-es választási kampányban: „Eine Kundgebung des geistlichen Wien” *Arbeiter-Zeitung* 1927. 04. 20., 1.

¹³ Összefoglaló bevezetesként az egész *Methodenstreif*hoz ld. Manfred GANGL: „Einleitung: Die Weimarer Staatsrechtsdebatte” in Manfred GANGL: (szerk.): *Die Weimarer Staatsrechtsdebatte. Diskurs- und Rezeptionsstrategien* (Baden-Baden: Nomos 2011) 9–40.

¹⁴ Ld. többek között Tamara EHS: „Das politische Moment der Verfassungsgerichtsbarkeit” in Elif ÖZMEN (szerk.): *Hans Kelsens Politische Philosophie* (Tübingen: Mohr Siebeck 2017) 139–141.

jának bécsi bemutatását,¹⁷ vagy hogy a temetkezés kérdése szövetségi hatáskör-e (azaz a Bécsben felépíteni tervezett és a katolikus egyház által élesen támadt krematóriumot a főváros ellenében megakadályozhatja-e a szövetségi kormány)¹⁸ – mind olyan kérdések voltak, amelyekben az alkotmánybíróság bármikénti döntése *volens nolens* politikai karaktert nyer (ennyiben a gyakorlat igazolta Kelsen téziséét a jogalkalmazás jogalkotói jellegéről). De *in concreto* az is látható, hogy Kelsen (mint az alkotmánybírák többsége) többször is „a vörös Bécs” érdekében döntött. Hozzá kell persze tenni: nem mindig volt ennyire egyértelmű a politikai irányultság, voltak olyan kérdések, amelyekben nem állapították meg Bécs tartományi hatáskörét,¹⁹ amiért Kelsennek különösen egyik alkotmánybíró társával, a jogi (és bármilyen) diploma nélküli Friedrich Austerlitz-cel, a szociáldemokrata *Arbeiter-Zeitung* főszerkesztőjével nem is volt jó a viszonya. (431. o.)

Kelsen alkotmánybíróként mindenképpen alakította az első köztársaság politikai életét.²⁰ Ennek legmarkánsabb példája a házassági jog körül kialakult vitában vállalt szerepe,²¹ ami áttételesen

a jobboldali kormányok alkotmánybíráskodás elleni támadásaihoz – és végül Kelsen távozásához – vezetett. Röviden arról van szó, hogy Ausztriában – ellentétben Magyarországgal²² – a Monarchia idején nem vezették be a polgári házasságot, az ABGB értelmében a házassági jog alapvetően a házasulandók egyházának szabályai szerint alakult, ami a katolikusok esetében azt jelentette, hogy a házasságot nem lehetett felbontani, tehát nem volt lehetőség a válásra akkor sem, ha csak az egyik fél volt katolikus (ABGB § 111). Ez alól egyetlen kivétel volt: lehetőség volt a tartományi előjárásnál felmentést kérni a válás tilalma alól (ABGB § 83). Miután 1918 után először Alsó-Ausztriában, majd utána Bécsben a szociáldemokraták voltak hatalmon, gyakorlatilag automatikusan megadták a válás tilalma alóli feloldást (*Dispens*), ami olyan új házasságok megkötéséhez vezetett – több tízezer számra –, amelyek esetében nem volt mindig világos, hogy a kivételnek (azaz a házasság felbontásának) vagy a főszabálynak (a válás tilalmának) kell-e érvényesülnie. Eleve – és ez a jogvitában is fontos szerepet kap – kettévált a *Dispens* kérdése (tehát, hogy felbontható-e kivételesen egy katolikus házasság is államilag), illetve azon kérdéssé, hogy mindezek után köthető-e új házasság, vagy az továbbra is kimerítené a bigamia büntetőjogi tényállását.

Több esetben is bíróság előtt támadta meg az egyik fél a korábbi házastárs új

Eherecht in Österreich 1918–1938. (Frankfurt am Main: Klostermann 1999).

²² A magyar polgári házasság bevezetése Magyarországon is klerikális reakciót váltott ki, az ezzel kapcsolatos „kulturharcról” ld. Moritz Csáky: *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95* (Graz et al.: Böhlau 1967).

¹⁷ *Sammlung der Erkenntnisse und wichtigsten Beschlüsse des Verfassungsgerichtshofes* (VfSlg), 8/1921.

¹⁸ VfSlg 206/1923.

¹⁹ Ld. többek között VfSlg 90/1922 (a bécsi Hausbesorgerordnung alkotmányosságáról); VfSlg 190/1922 (bécsi lakáspolitikáról); VfSlg 1114/1928 (a bécsi Straßenpolizeigesetz alkotmányosságáról); VfSlg 1208/1929 (a bécsi Theatergesetz alkotmányosságáról).

²⁰ Kelsen alkotmánybírói ténykedésének áttekinthető, kissé rövid és felületes (de eddig egyedüli) elemzéseként ld. Robert WALTER: *Hans Kelsen als Verfassungsrichter* (Wien: Manz 2005).

²¹ Magához az egész jogi ügyhöz ld. Ulrike HARMAT: *Ehe auf Widerruf? Der Konflikt um das*

házasságát, és a bíróság a legtöbb esetben az új házasság érvénytelenségét mondta ki, ezzel gyakorlatilag – noha *de jure* az új házasságról, nem pedig a korábbi felbontásáról döntött – *de facto* a *Dispens* intézményét támadta, elvégre az új házasságot éppen azért lehetett megkötni, mert a korábbi házasságot állami hatóság a *Dispens* révén felbontotta. A polgári jogi bíróságok ítéletei gyakorlatilag azt jelentették tehát, hogy az egész házassági jogi helyzetet teljes jogbizonytalanság jellemezte, ugyanis nem lehetett egyértelműen számítani arra, hogy a tartományi közigazgatás által megadott felmentést a válás tilalma alól (és az ez alapján kötött új házasságot) a polgári jogi bíróságok is elfogadják majd. Az alkotmánybíróságnak a kérdéssel legelőször 1926-ban kellett foglalkoznia, amikor egy bécsi ügyvéd a válás alóli felmentés után kötött újabb házasságot érvénytelenítő polgári jogi bírósági ítéletet hatásköri konfliktusra hivatkozva (Art. 138 B-VG) – ami szerinte a felmentést megadó közigazgatás és az azt érvénytelenítő bíróság között áll fenn –, megtámadta az alkotmánybíróság előtt.

Az alkotmánybíróság legelső, 1926-os döntésében még tagadta a hatásköri konfliktus meglétét, mondván: különböző ügyekről van szó, elvégre a közigazgatás a házasság felbontásáról döntött, a bíróság pedig az új házasságról. Kelsen azonban ellenezte ezt a nézetet, ami abban az értelemben, hogy a polgári házasság bevezetése melletti egyesületek munkájában részt vett, nem volt meglepő. Azért, hogy ezt a *politikai* célját – azaz legalábbis a házasság felbonthatóságát és új házasság kötését – elérhesse, kidolgozta azon elméletét, miszerint a bíróság és a közigazgatás

egymásnak nem alárendelt, mindketten jogalkalmazók (de egyben ezért jogalkotók is),²³ azaz kialakulhat köztük hatásköri ütközés, amikor is az elsőként döntő szervnek kell igazat adni. Ennek alapján Kelsen, aki 1926 után előadóként sikeresen győzte meg ebbéli véleményéről alkotmánybíróitársait, azt vallotta: egyrészt a közigazgatás és a bíróság ugyanarról az ügyről dönt (ugyanis a bíróság is gyakorlatilag a felmentésről dönt, amikor a felmentés alapján kötött új házasságot érvényteleníti), másrészt ennek értelmében az elsőként döntő közigazgatás az ügyet lezárta, a bíróság azt nem ítélni meg újból: tehát, ha a közigazgatás megadja a felmentést a válás alól, akkor az az alapján kötött házasságot bíróság már nem bírálhatja felül. Az érvelést az osztrák jogtudomány a mai napig helytelennek tartja, (475. o.) mondván: Kelsen egy látszathatásköri vitát generált, ugyanis a közigazgatás és a bíróság egyrészt két külön témában – tehát nem ugyanarról (a közigazgatás a válás tilalmáról, a bíróság pedig az új házasságról) – döntött, másrészt eleve a bíróság jogosult felülbírálni a közigazgatás döntéseit. Ha esetleg Kelsen jogdogmatikailag tévedett is, sikeresen győzte meg a saját álláspontjáról a többséget, azaz 1926-tól az alkotmánybíróság folyamatosan érvénytelenítette a válás alóli felmentés után kötött házasságok polgári bíróság általi érvénytelenítését, ezzel *de facto* bevezette a válás intézményét, hiszen a főszabályt teljességgel felülírta a kivétel. Az, hogy Kelsen tévedett-e az érvelésekor, két szempontból is mindegy. Egyrészt a jogalkalmazás és jogalkotás azonosság-

²³ Hans Kelsen: *Justiz und Verwaltung* (Wien: J. Springer 1929) 7., 12–15.

ga okán természetes, hogy egy bírói ítélet is jogot alkot (azaz politikai), másrésztől – amint már fentebb írtam – a tévedés eleve bele van kalkulálva a joglépcsőtanban leírt dinamikus jogkonkretizációs folyamatba („*Fehlerkalkül*”).²⁴ Mivel a bíró döntése teljességgel a felső norma által nem meghatározható („*freies Ermessen*”), a „tévedés” kategóriája is – amely csak akkor bírna értelemmel, ha a jogalkalmazás nem lenne egyben jogalkotás is, hanem teljes mértékben előre meghatározható és meghatározandó eredményre kellene vezetnie – a merkl-kelseni dinamikus jogalkalmazásméletben relatívvá válik.

A házassági jog körüli vita nagyon jól mutatja, hogy Kelsen elméletei egyáltalán nem légüres térben születtek, hanem azok egyrésztől konkrét alkalmazást nyertek (tehát a tiszta jogtan igenis a joggyakorlat számára is hasznos elmélet). Másrésztől Kelsen egy-egy konkrét helyzetre való reflexióit elméleti szinten fogalmazta újra, így például a közigazgatás és igazságszolgáltatás azonosságáról szóló elméletei ezen házassági jogi vita fényében olvasandók és ekként már nem száraz, absztrakt elméletnek, hanem nagyon is politikai kiállásnak tűnnek egy adott korszak kontextusában. Ha viszont nem ismerjük a történeti kontextust – például azt, hogy az osztrák alkotmánybíróság progresszív ügyek érdekében miként alakította az ország politikai napirendjét –, akkor Kelsen elméletei időtől és tértől független, az egeből alászállt abszt-

rakciókként jelennek meg. Kelsen azonban nagyon is része volt korának: az első köztársaság vitáiban alakítólag vett részt, elméleti apparátusát, valamint alkotmánybírói pozíciójából adódó hatalmát pedig mozgósította a számára fontos politikai ügyek érdekében.

Ez persze a bukásához is vezetett, főleg a házassági jog körüli vitákban a jobboldali sajtó nagyon élesen kezdte támadni. 1929-re pedig a jobboldali szövetségi kormányzatban megfogalmazódott az alkotmánybíráskodás lefejezésének célja. Az alkotmánybíráskodás korlátozását „politikátlanításának” nevezte álnaivan a keresztényszociális kormányzat – mintha a bírói szerep lehetne eleve mechanikus és automatikus jogalkalmazás –, de a tényleges cél – amint Adolf Merkl rámutatott – az „átpolitizálás” (más célok érdekébe állítás) volt.²⁵ Noha az alkotmánymódosítás után, ami az addig élethosszig szóló alkotmánybírói mandátumokat megszüntette, Kelsen a szociáldemokraták jelöltjeként visszatérhetett volna a bíróságra, ezt már nem vállalta, inkább Kölnbe távozott, ahol professzori állás várta.

3. A PLURÁLIS DEMOKRÁCIA VÉDELMEBEN

Kölnben, ahol professzori állását Konrad Adenauer akkori polgármester is támogatta, anyagilag a bécsi állásainál is jobban megbecsülten az alkotmányjog mellett a nemzetközi jog oktatását is megkezdhette, noha e tantárgy a korabeli német jogi fakultások tanterveiben ritkán fordult csak elő. 1930. novemberi

²⁴ Ld. Adolf Julius MERKL: „Justizirrtum und Rechtswahrheit (1925)” in Dorothea MAYER-MALY-Herbert SCHAMBECK-Wolf-Dietrich GRUSSMANN (szerk.): Adolf Julius Merkl: *Gesammelte Schriften I/1* (Berlin: Duncker & Humblot 1993) 375–377.

²⁵ Adolf Julius MERKL: „Der »entpolitisierte« Verfassungsgerichtshof” *Der österreichische Volkswirt* 1930/23. 509–511.

nyitóelőadásán a platóni igazságról és szerelemről beszélt,²⁶ alapvetően az abszolút igazság veszélyességét hangsúlyozva, ami mind a természetjog-kritikus jogelméletének, mind a plurális demokráciaelméletének alapja. A téma megint nem pusztán absztrakt, hanem nagyon is az adott történelmi kontextusba illeszkedik, elvégre Kelsennek éppen egy autoriter irányba csúszó Ausztriából kellett elmennie abba a Németországba, amely 1930-ban még demokrácia volt, de a rá három évre bekövetkező események előszelét már nagyon is érezni lehetett; miközben Kelsen az abszolút igazságot hirdető autoritarizmussal szemben a relativista demokráciát még akkor védte meg előadásában, amikor ennek politikai tétje lehetett (1930-ban), a cikkek már akkor jelentek meg (1933-ban), amikor a kérdés eldőlt a zsarnokság javára.

Kölnben Kelsen folytatta részvétele a weimari alkotmányjogi vitákban; noha a legfontosabb viták már az 1920-as években lezajlottak, a frontvonalakat jelző írások Erich Kaufmann, Hans Kelsen, Carl Schmitt, Hermann Heller és Rudolf Smend részéről ekkora már megszülettek. Kelsennek a kölni időszakban alapvetően Smenddel volt egy különvita,²⁷ amely Smend részéről személyeskedő – bár végül nem közölt – választ szült (501. o.); valamint Carl Schmitt-tel

a híres – számos helyen megírt és dokumentált²⁸ – nagy vitája az alkotmánybíráskodásról, amit Kelsen jogelméletileg egyértelműen megnyert. Schmitt jogelméleti érvei, miszerint az alkotmánybíráskodás ellentmondana a bíráskodás szigorúan jogalkalmazó jellegének,²⁹ még saját elméleteivel is ellentétben álltak. Schmitt korábban ugyanis maga is azt vallotta, hogy *a döntés a jog* (és egyben a bíráskodás) központi kategóriája, ekként a jogalkalmazás sohasem csak jogalkalmazás, hanem ugyanannyira jogalkotás is (és ebben gyakorlatilag Kelsennel vallott megegyező nézeteiket).³⁰ Azaz egyértelmű volt, hogy Schmitt nem annyira jogelméletileg akarta cáfolni a kelsenit alkotmánybíráskodást – erre nem is volt képes, jogelméleti érvei egy álnaiv jogalkalmazás-elméletéről szöveget –, hanem *politikailag*.

Azzal, hogy 1932-ben Carl Schmitt is a kölni egyetemre került, a weimari *Methodenstreit* két sztárja egyazon egyetemen oktatott. Számos alapkérdésben egyezett amúgy a véleményük (a jog inkább döntés, mint törvény; politika és jog összefüggése; a bírói ítélet nem deklaratív, hanem konstitutív-akarati aktus; a demokrácia összefügg a homogenitás kérdésével stb.), csak egészen eltérő következtetéseket von-

²⁶ Az előadás később cikkekkel bővítve megjelent: Hans KELSEN: „Die platonische Gerechtigkeit” *Kant-Studien. Philosophische Zeitschrift* 1933/1–2. 91–117; illetve Hans KELSEN: „Die platonische Liebe” *Imago – Zeitschrift für psychoanalytische Psychologie, ihre Grenzgebiete und Anwendung* 1933, 225–255.

²⁷ Hans KELSEN: *Der Staat als Integration. Eine prinzipielle Auseinandersetzung* (Wien: Springer 1930).

²⁸ Például itt: Olivier BEAUD- Pasquale PASQUINO (szerk.): *La controverse sur „le gardien de la constitution” et la justice constitutionnelle. Kelsen contre Schmitt* (Paris: Panthéon-Assas 2007).

²⁹ Carl SCHMITT: *Der Hüter der Verfassung* (Berlin: Duncker & Humblot 1996) 19–23.

³⁰ Egyik első könyvét szentelte annak bizonyítására, hogy a bírói ítélet nem mechanikus jogalkalmazás, ld.: Carl SCHMITT: *Gesetz und Urteil. Eine Untersuchung zum Problem der Rechtspraxis* (Berlin: Otto Liebmann 1912).

tak le,³¹ ami mögött sok tekintetben személyes és kulturális-mentális ellentétek állhattak. Kelsen nagyon is üdvözölte Schmitt érkezését, kereste is a barátságát – amint egy levélben írta neki: „Meg vagyok róla győződve, hogy minden tudományos ellentét ellenére emberileg nagyon jól meg fogjuk egymást érteni”.³² Schmitt egy ideig Kelsen barátkozási szándékát először hűvösen elutasította. (531. o.) Kelsen őszinte érdeklődése Schmitt iránt, akiben legfeljebb tudományos ellenfelet, de semmiképpen sem schmitti értelemben vett politikai ellenséget látott, szintén mutatja – amint Olechowski többször is hangsúlyozza –, hogy Kelsennek a tudományos életben az ellenkező véleményekkel szemben tanúsított toleranciája, ami az alapvető érdeklődéséből és relativizmusából fakadt, „legendás” volt. (342. o.) Arról, hogy igazából politikai alapú ellentéteket se vitt át személyes ellenségeskedésbe, tanúskodik baráti viszonya az osztrák keresztényszociálisok vezérével, Ignaz Seipel atyával, (248. o.) valamint a nemzeti liberális *deutschnational* (azaz Kelsennel politikailag szemben álló) tábor által jelölt egykori alkotmánybíróvársával, Julius Ofnerrel (430. o.).

Amikor azonban Kelsen politikai – egészen pontosan származásbeli – okok miatt távozni kényszerült 1933-ban a kölni egyetemről, ugyan a kölni egyetem jogi kara egy tiltakozó levelet megfogalmazott, de Carl Schmitt még ezt se volt hajlandó aláírni. (553. o.)

³¹ Volker NEUMANN: „Antipoden des Staats- und Völkerrechts: Hans Kelsen und Carl Schmitt” in Manfred GANGL (szerk.): *Die Weimarer Staatsrechtsdebatte. Diskurs- und Rezeptionsstrategien* (Baden-Baden: Nomos 2011) 103–105.

³² Idézi: MEHRING (6. l.) 295.

4. TÁVOZÁS A NEMZETKÖZI JOGBA ÉS AZ USA-BA

Kelsen 1933-ban, ötvenharmadik születésnapja előtt teljes bizonytalanságban volt: Kölnben megszűnt az állása, Bécsbe nem hívták vissza, igaz, az ottani helyzet is egyre inkább rosszabbodott politikailag. Az, hogy már 1930-tól előadásokat tartott Genfben és Hágában, Kelsen számára most segítségül jött, hogy ebbe az irányba – ami egyben tematikusan még erősebb nemzetközi jogi fókuszot jelentett – induljon el. 1933-ban azonban a csehszlovák oktatásügyi miniszter, a szlovák szociáldemokrata Ivan Dérer felkérése is elérte, aki a prágai Német Egyetemen kívánt Kelsen számára állást találni. Az ottani professzorok és diákok többsége azonban már a szudétanémet nemzetiszocialisták hatása alatt állt, ami Kelsen számára egyértelművé tette: ha el is fogadja a prágai állást, a biztonságosabb és kozmopolitább Genfben vonul emigrációba, ahol – noha jóval kisebb lehetőségekkel és fizetéssel, mint Kölnben – a Nemzetközi Tanulmányok Egyetemi Intézetében (IUHEI) kapott oktatói státuszt. A prágai állás lehetőségét az is megnehezítette, hogy Kelsen egyik korábbi tanítványa, Fritz Sander, akivel az 1920-as évek elején éles vitába keveredett, miután Sander a közjog és a teológia (az állam és az isten) közötti kelsen párhuzamot az ő hasonló gondolatának plagizálásaként értékelte (321. o.), szintén a prágai Német Egyetemen volt professzor.

Genfben Kelsen nagyon jól érezte magát – és főleg a kölni vagy bécsi eseményeket látva: *egyelőre* biztonságban volt. (579. o.) Itt több emigránsal is tartotta a kapcsolatot, így többek között egykori iskolatársával, Ludwig

von Mises-szel vagy egy másik liberális közgazdással, Friedrich August von Hayekkel, aki Bécsben Kelsennél és Othmar Spann-nál írta doktori disszertációját. Genf azért is fontos hely, mert itt fejezte be a *Tiszta jogtant*, amelyben jogelméletét összefoglalta – igaz, lényegi elemei egyrésztől már a habilitációs írásában (de legalábbis annak második, a joglépcsőtannal bővített kiadásában), másrésztől különösen strukturált és érthető módon kifejtve az 1925-ös *Allgemeine Staatslehre*-ben megjelent. Ennyiben az 1934-es *Tiszta jogtan* nem hozott újdonságot a kelseni életműben. Eközben Prágában végül 1935-re – Tomáš G. Masaryk államelnök közbenjárására – kapott a Német Egyetemen professzori állást. Noha a csehszlovák állampolgárságot Jan Kelsen néven felvette, nem költözött a szülővárosába, hanem csak az előadások idejére ment oda. A körülmények azonban addigra olyan rosszak lettek politikailag a Német Egyetemen, hogy Kelsen a náci diákok zavargásai miatt gyakorlatilag alig tudta az előadásait megtartani. (621. o.) Csak három évig tartott eleve ez a prágai intermezzo, Csehszlovákia feldarabolása után nem kívánt már visszatérni, közben pedig az *Anschluss* miatt Bécsben maradt rokonságának is menekülnie kellett. Édesanyját például ezután sohasem látta: Auguste Kelsen Bécsből Jugoszláviába, Bledbe menekült, ott élte túl a zsidóüldözéseket is, és ott halt meg 1951-ben, amikor már fia rég az Egyesült Államokban élt. Kelsen helyzete 1938-ra anyagilag is megromlott, ugyanis a német állam, amely 1938-ban az osztrákot is megszállta, mind a bécsi és kölni professzorsága, mind az osztrák alkotmánybírói ténykedése után megtagadta a nyugdíjfizetést.

1940-ben tehát feleségével úgy döntött, hogy emigrál az USA-ba, noha biztos állásajánlata nem volt. 1940. június 21-én érkezett meg a Kelsen házaspár New Yorkba. Kelsen ekkor már majdnem hatvanéves; új életet kellett kezdenie egy országban, amelynek tudományos életének nem csak nem volt része, de eleve az angolszász jogszemlélettől idegen is a kelseni neokantiánus jogfilozófia, másrésztől eleve a nyelvet se tudta túlságosan jól. New Yorkban a Rockefeller Alapítványtól kapott először ösztöndíjat. Próbálkozásai, hogy valamely keleti parti jogi fakultáson végleges professzori álláshoz jusson, nem jártak sikerrel, de a Harvardon kapott egy vendégelőadó pozíciót. Az USA-ban amúgy több osztrák emigránssal – mind a szociáldemokrata, mind a katolikus-monarchista emigrációból – kapcsolatot tartott. Miközben egyrésztől igyekezett tiszta jogtanának főbb téziseit angolra fordítani, ezzel az amerikai tudományos életbe bevezetni,³³ még inkább egyértelmű lett a nemzetközi jogi kutatási irány az életművében, ami a második világháború alatti újjáépítési tervek kapcsán nagyon is relevánssá vált politikailag.

A keleti parton csak két évet maradt a Kelsen házaspár, 1942 szeptemberétől – immáron végső otthonukként – a kaliforniai Berkeleybe költöztek, ahol Kelsen először szintén csak előadó, majd később professzori állást kapott. Los Angeles az első város, ahol Kelsen életében először – hatvannégy évesen – vett egy saját házat. Kelsen két lánya közül Anna (Hannah) még a második világháború előtt Jeruzsálembe távozott, ahol hozzáment egy ottani orvoshoz,

³³ Ld. Hans KELSEN: *General Theory of Law and State* (Cambridge MA: Harvard UP 1945).

Rolf Oestreicherhez (később, a második világháború után ők is az USA-ba költöztek); a másik lánya, Maria pedig a házassága révén Illinoisba távozott, ahol a mezőgazdaságban dolgozott. Kelsen a második világháború alatt kapcsolatban állt az amerikai kormányzattal, szakvéleményeket írt nemzetközi jogi kérdésekben, a második világháború után pedig a nürnbergi törvényszék kapcsán igazolta a visszamenőleges hatály alkalmazhatóságát³⁴ – ami amúgy elméleteiből egyértelműen következett is, elvégre Kelsen számára a jog döntésként jelenik meg, azaz mindig *ex post facto*, ennyiben pedig *eo ipso* visszamenőleges hatályú.

A második világháború után Kelsen többször is tett hosszabb előadói körutakat Európában (Németországban is több helyen tartott előadásokat, de főleg a számára legkedvesebb Genfben tért sokat vissza). Bécsben is többször felkereste, ahol már 1947-ben a tudományos akadémia tagjává választották, de tényleges visszatérésre se Kelsen, se az új osztrák állam, amely az 1920-as „kelsen-i” alkotmányt vette ismét elő, nem gondolt. Az, hogy Bécsben az antiszemita hangulat milyen hosszú ideig megvolt Kelsen ellen, mutatja, hogy a hatvanas évekig a (neve ellenére is) német nacionalista Taras Borodajkewicz a Világkereskedelmi Főiskolán – a későbbi közgazdaságtudományi egyetem elődjén – folyamatosan zsidózhatta (egyben helytelenül „kohnozhatta”) Kelsent. Borodajkewiczet még diákként a későbbi szociáldemokrata politikusok, Ferdinand Lacina, Hannes Androsch és

a későbbi államfő, Heinz Fischer jelentették fel. Az események 1965-ra annyira elfajultak, hogy Borodajkewicz hívei (az akkori FPÖ fiataljai), valamint a szocdemek egymásnak estek Bécs belvárosában, a borodajkewiczisták egyike pedig az összecsapások közepette megölte Ernst Kirchwegert, a náci koncentrációs táborok egyik túlélőjét. (906. o.) Kelsen ebben az évben le is mondta a Bécsbe tervezett útját.

Kelsen nyolcvanéves kora felett is rendszeresen publikált, vagy akár – H.L.A. Harttal például személyesen, Ulrich Kluggal pedig írásban – vitákat vállalt be. 1966-ban közölte először, hogy többet nem kíván publikálni. Szellemi állapota ettől kezdve rohamosan romlott, élete utolsó éveiben a borotválkozással is felhagyott. Miután felesége 1973 elején szívinfarktusban meghalt, Kelsent a lánya egy kaliforniai öregek otthonában helyezte el, itt érte a halál pár héttel felesége halála után, 1973. április 19-én. Kérésüknek megfelelően mindkettőjük hamvait a Csendes-óceánba szórták.

5. EGY ÉLETRAJZ FONTOSSÁGA: AZ AKTUALIZÁLÁS LEHETŐSÉGE

Régis Ponsard teszi fel Kelsen-elemzésében azt az elsöre – pláne a ridegnek, absztraktnak, hűvösnek tetsző osztrák jogász kapcsán – furcsa kérdést, hogy „mik voltak szerzőként az álmai”.³⁵ Kelsen munkáiban a jogot – annak rendszerét és *jog szerinti* működését (azaz a jogrendszer saját logikáját) – talán a mai napig nem utolért (pláne nem cáfolt)

³⁴ Ezirányú kutatásait még a háború alatt megkezdte, ld. Hans Kelsen: „Collective and individual responsibility in international law with particular regard to punishment of war criminals” *California Law Review* 1943, 530–571.

³⁵ Régis PONSARD: „Kelsen, quel sens?” in Thomas HOCHMANN-Xavier MAGNON-Régis PONSARD (szerk.): *Un classique méconnu: Hans Kelsen* (Paris: Mare & Martin 2019) 34.

következetes logikával tudta leírni, de az elméletek mögött – főleg ha nem akarjuk azokat megmervíteni, hanem a jelen kihívásaira is válaszokat akarunk belőlük nyerni – meg kell látni a szerzőt és a kontextusát (egyben az „álmait”): azon szellemi környezetet, amelyben nevelkedett (egy multikulturális birodalom fővárosát és annak hatását); azon jogi iskolákat, amelyek korában hatottak (azaz a főleg államlegitimációs célokkal megfogalmazott törvénypozitivizmust és az ideológiai célokat elrejtő természetjogot); azon politikai kihívásokat, amelyek között alkotott, amelyekre reagált (a „vörös Bécs” harcát a klerikalizmussal); és különösképpen a mindezekből adódó és megérthető célokat, amelyek érdekében műveit írta. Márpedig éppen a kontextus mutatja, hogy csupán tudományos *tiszta* érdeklődésből nem születnek művek, azoknak mindig vannak történelmi előzményei, okai. Azzal, hogy a kutatás – bár csak nagyon lassan – talán Kelsen történelmi kontextusai felé fordul – amint e sorok szerzője is saját kutatási projektjében teszi –, egyrészt persze Kelsen „tisztasága” a történelemmel és politikával „beszennyeződik”, másrészt ekként elméletei immáron nem magukban állnak, hanem egy konkrét szerző konkrét történelmi helyzetekben – nem utolsósorban politikai célokat is követő – reflexióiként jelennek meg.

De éppen ezen „beszennyezés” és történelmi kontextualizáció teszi lehetővé, hogy Kelsent ne olyan „távol” érezzük magunktól, amennyire logikus elméletei – ha csak magukban nézzük őket – joggal tűnhetnek. Azaz éppen azoknak, akik „Kelsent” a gyakorlatban is hasznosítani szeretnék, kell látniuk: Kelsen maga is része volt a gyakorlatnak – akár aktivista, a jogdogmatikai tévedéseket

is a politikai célok érdekében bevállaló alkotmánybíróként, akár a bécsi szociáldemokráciához közelálló értelmiségiként, akár az amerikai kormányzat terveit szolgáló nemzetközi jogásként –, ekként jogelméletének történelmi kontextualizálása ugyan elveszi jogtanának „tisztaságát”, de lehetővé teszi mai és jövőbeli használhatóságát.³⁶

Olechowski Kelsen-életrajza értékesleg kronológiával veszi végig Kelsen életét. Ezzel azonban megteremti a kelseni jogelmélet kutatásában is a „történelmi fordulat” lehetőségét, amely egy egyszerű kritikusabb és politikaiabb (azaz az „egekből” lehozott) Kelsen-olvasatot tehet lehetővé.

*Techet Péter**

³⁶ A nemzetközi jog története kapcsán hasonló érvel – azaz tudatosan vállalt anakronizmussal – szorgalmazza Anne Orford a történelmi kontextualizálást és annak jelenkori politikai vitákban való felhasználását: ANNE ORFORD: „The past as law or history? The relevance of imperialism for modern international law” *IILJ Working Paper* 2012/2. 9.; ill. ANNE ORFORD: „On international legal method” *London Review of International Law* 2013. 175–177.

* Tudományos munkatárs, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Institut für Staatswissenschaft und Rechtsphilosophie, 79098 Freiburg im Breisgau, Werthmannstr. 4, 2. OG. E-mail: peter.techet@jura.uni-freiburg.de.

TÖRÖK BERNÁT: SZABADON SZÓLNI DEMOKRÁCIÁBAN.
A SZÓLÁSSZABADSÁG MAGYAR DOKTRÍNÁJA AZ AMERIKAI
JOGIRODALOM TÜKRÉBEN (BUDAPEST: HVG-ORAC 2018) 183.

Török Bernát könyvének, amely doktori értekezésének szerkesztett szövege, már a címe is sokat elárul abból a furcsa kettősségből, amely végighúzódik az egész művön. A könyv a magyar szólásszabadság doktrínájának (azaz jogi dogmatikájának) ismertetését tűzi ki céljául, de a magyarázó keretek, a fogalmi apparátus, az érvek egy másik földrészen, másik kultúrában és olykor sok-sok évtizeddel korábban lezajlott vitákból, ítéletekből, diskurzusokból, az amerikaiból¹ származnak. Török maga is érzi, hogy a módszer magyarázatra szorul, amire a bevezető fejezetben vállalkozik is. „(A)z értekezés nem alkalmaz összehasonlító módszert” (18. o.) – szögezi le az elején, azaz nem arról van szó, hogy a magyar gyakorlatokat és érveket valamilyen szempontrendszer szerint összehasonlíttaná az amerikaival, arról pedig végképp nincsen, hogy az amerikai doktrína lenne az a mérce, amellyel a magyar doktrínát mérjük, értékkeljük. Inkább az a helyzet – ha jól értem –, hogy a magyar doktrína – legalábbis Török szerint – „homályos”, tulajdonképpen esetről esetre, spontánul alakult, és ahhoz, hogy egyáltalán beszélni lehessen róla, kell valamilyen magyarázó keret, valamilyen elmélet, amelynek mentén ezt meg lehet tenni. „Nem tekinthető-e fából vaskarikának a külföldi irodalom és a hazai gyakorlat ilyen házasítása?” (19. o.) – tépelődik ő is, de végül azzal nyugtatja meg magát, hogy az egyébként „sztorizgató” ameri-

kai irodalomból (Jakab András szóhasználata), néhány érvelés, gondolatmenet „ameddig saját alkotmányjogi terminológiánkba, dogmatikánkba” beilleszthető, addig segítséget, támpontot adhat. Az egész úgy fest, mintha Török mentetgőzne az amerikai diskurzus fogalmainak és érveinek átvétele miatt. Erre azonban semmi oka, és emiatt a módszertani résznek a könyv elején tulajdonképpen nincs is funkciója.

Hiszen később a könyvben nagyon ritkán találkozunk azzal, hogy az amerikai fogalmi kereteket elégtelennek, vagy Magyarországon nem használhatónak tekintené akár a szerző, akár az Alkotmánybíróság, és ez voltaképpen rendben van így. Ahogy azt a 21. oldal lábjegyzetében megtudjuk, maga Sólyom László is beismerte, hogy a fontosabb döntések előtt megnézte az amerikai gyakorlatot (11. lj.), így a mentetgőzésnek tényleg nem sok értelme van. A magyar doktrína, amelyet Török a könyvében elemez, túlnyomórészt az amerikai gyakorlaton alapszik, ha tesszük, ha nem, a szólás, a kereskedelmi szólás, a közszereplő, a nyilvánvaló közvetlen veszély és még egy tucatnyi szólásszabadsággal kapcsolatos kulcsfogalom Amerikából származik, ott kapta meg alapjelentését, és – bár itt-ott van, hogy a magyar gyakorlat ezeket a fogalmakat kicsit más tartalommal töltötte meg – a teljes koordinátarendszer, amelyben ez a problémakör mozog, le-törölhetetlenül amerikai. Sőt, továbbmegyek, maga az alkotmányosság eszméje, és ezen belül a szólásszabadság mint jól

¹ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért „Amerika” alatt az USA-t értem.

körberajzolható tematika egyáltalán nem is létezne az amerikai gyakorlat nélkül, mivel mindkettőt lényegében az amerikaiak hozták létre.² Így aztán nemcsak hogy nem kell mentegetőznünk az amerikai fogalmi háló használatá miatt, de abban sem vagyok biztos, hogy a nemzeti és alkotmányos identitásunkat ezen a területen feltétlenül bizonyítanunk és ápolnunk kellene.

A könyv ezt követő öt fejezete a szólásszabadság öt csomópontját, problémakörét bontja ki. Az első fejezet mindenekelőtt azt az alapkérdést, hogy egyáltalán mi tartozik a szólásszabadság hatálya alá, és ha ez alá tartozik, akkor megilleti-e védelem. Ebben a részben nagyon jól tetten érhető, hogy a szerző az AB-n dolgozott hosszabb ideig, hiszen ez a fejezet tulajdonképpen egy eljárási kérdést boncol, leegyszerűsítve azt, hogy az AB-nak egy adott – bármilyen problémát egyáltalán szólásszabadság problémaként kell-e azonosítania, azaz „(m)elyek azok az esetek, amelyeket a véleményszabadság felől nézve kell megítélnünk?” (25. o.), azaz, mit tekinthetünk „szólásnak”, és ha igen, akkor azt megilleti-e védelem. Ezt a kérdést a „hatály és védelem” kettőseként definiálja a szerző. Azért érdemes – Török szerint – a hatályt és a

védelmet különválasztani, mert a hatály (hatókör) szélesebb értelmezésével „biztos, ami biztos” alapon olyan szólásokat is megvizsgálhatunk, amelyekről azután kiderülhet, hogy nem, vagy csak bizonyos feltételek mellett illeti meg a védelem, vagy nem olyan erős védelem illeti meg. A lényeg, hogy véletlenül sem fordulhat elő, hogy egy fontos szólás védelem nélkül maradjon. Erre a legjobb példát a valótlán tényközlések védelme nyújtja. Egy laikus számára furcsának tűnhet, hogy a valótlán közléseket „védi a jog”, azonban csak arról van szó, hogy a valótlán közlések, mint a nyilvános diskurzus velejárói „nem rekeszthetők ki a véleményszabadság köréből”, a hatály tehát rájuk is kiterjed.

Így azonban kissé parttalaná válik a definíciónk. Egyáltalán van-e olyan kommunikatív aktus, amely ne tartozna a szólásszabadság hatálya alá – kérdezi a szerző, és ezzel a kérdéssel a szólásszabadság igazolásának kérdéséig jut el, amely egyébként szerintem magának a témának az egyik legizgalmasabb diskurzusa. Miért fontos nekünk ennyire a szólásszabadság?

Három válasz képzelhető el, háromféle igazolás, amelyek azután nagyon másféle következményeket involváltnak a jog világában. Az első igazolás szerint a szólásszabadság az „igazság keresésének” folyamatát segíti, a második szerint az ember „személyiségének kibontakozásához” van szüksége arra, hogy szabadon szólhasson, a harmadik igazolás szerint pedig a „közügyek szabad megvitatásához” elengedhetetlen, hogy legyen ilyen jogunk. Bár a magyar gyakorlat halványan utal az első két igazolásra, Török szerint nagyjából a harmadik igazoláson alapszik. Ez a harmadik igazolás tehát összekapcsolja a szólást a demok-

² Berman szerint – Harold J. BERMAN: *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition* (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1983) 9. –) maga az „alkotmányosság” kifejezés a függetlenségi háború idején keletkezett Amerikában, jöllehet pl. Chrimes szerint az alkotmány (*constitution*) szó politikai jelentése már korábban is létezett az angol nyelvben, és a polgárháború idején került forgalomba Angliában. Chrimest idézi Gordon SCOTT: *Controlling the State. Constitutionalism from Ancient Athens to Today*. (Cambridge Mass: Harvard University Press, 2002) 5.

rációval, de ez az összekapcsolás is többféleképpen történhet. Egyfelől, lehet azt mondani, hogy tájékozott döntést csak minden információ birtokában lehet hozni. Lehetővé kell tehát tenni, hogy minden vélemény felszínre kerüljön, hogy az emberek a demokratikus döntéshozatali folyamatban informáltan vehessenek részt. A második összekapcsolás szerint a demokrácia és a szólásszabadság úgy függ össze, hogy a közügyekben történő részvétel egyik legalapvetőbb változata a szólás: mindenkinek a joga arra, hogy bekapcsolódhasson a közéletbe. Míg az első a befogadóra, addig a második a közlőre koncentrál. Török szerint a magyar AB gyakorlata inkább az utóbbi érvelést alkalmazza. Ez az érvelés azt hozza magával, hogy a szólást „proceszszuális” alapon védjük. Magát a szólás lehetőségét tartjuk szem előtt, és valójában nem foglalkozunk a szólás tartalmával. Ez a szemlélet „engedi be” akár a hamis szólásokat is a szólásszabadság hatálya alá (persze ez nem jelenti, hogy meg is védi őket – de adott esetben akár erre is sor kerülhet). E fejezet végén található egy olyan rövid elemzést, amely a könyvet különösen szimpatikussá teszi, mégpedig a 14/2017. (VI.30.) AB határozattal kapcsolatban fogalmaz meg a szerző meglehetősen éles kritikát, azzal érvelve, hogy a határozat összemosza a hatály és a védelem kérdéskörét.

Ha a közügyek játsszák a kulcsszerepet, jelentik az origót a szólásszabadság jogi konstrukciójában, akkor világos, hogy ezzel az egyszerre normatív és természetes konstrukcióval a könyvnek is foglalkoznia kell. A második fejezetben a szerző épp ezt teszi: a közéleti véleménynyilvánítás fogalmával, hatá- raival, az e fogalom körül zajló diskur-

zusokkal foglalkozik, és rögtön az elején leszögezi, hogy bármennyire is egyszerűnek tűnik, a közéleti szólás korántsem problémamentes fogalom, a belső tartalmát nagyon sok kétely övezi. Itt van például mindjárt az a kérdés, hogy mi van a művészeti alkotásokkal? Amikor Meiklejohn, a téma kiemelkedő kutatóját szembesítették ezzel a kérdéssel, azt a meglehetősen furcsa választ adta, hogy az embereknek szüksége van a művészetre ahhoz, hogy jó döntéseket hozzanak.³ Ennél valamivel léletszerűbb Post érvelése, aki lényegében azt mondta, hogy a közéleti megszólalást tágan kell felfognunk: társadalmi diskurzusként, amelybe a művészet is beletartozik.⁴ Ezzel – a demokratikus diskurzus – igazolásával azután a szólásszabadság hatálya alá vonhatók a kereskedelmi közlések is, ahogy azt egyébként a magyar AB is több ítéletében megtette.

Ahogy azt a szerző is jelzi, a demokratikus diskurzuson belül is külön kiemelt szerepe van a közszereplőkkel kapcsolatos megszólalásoknak. Itt a szerző az EJEB gyakorlatát és a könyvben lépten-nyomon hivatkozott – és a szerző számára, úgy tűnik, különösen kedves – 7/2014 (III.7.) AB határozatot is részletesen elemzi, hogy azután azt a következtetést vonja le, hogy a „közéleti szereplőkre vonatkozó beszéd továbbra is legvédettebb kör központi alkotóeleme, de nem jelöli ki számunkra a szólásszabadság e fontos kategóriájának határait”. (57. o.) Itt annak az egész könyvön végigvonuló motívumnak

³ Alexander MEIKLEJOHN: „The First Amendment is an Absolute” *Supreme Court Review* 1961. 263.

⁴ Robert POST: „Participatory Democracy and Free Speech” *Virginia Law Review* 2011/3. 486.

lehetünk szemtanúi, amely miatt a könyv számomra egyszerre vonzó, és egyszerre – bizonyos szempontból – csalódást keltő, hogy ugyan megállapíthatunk csomópontokat, trendeket, visszatérő érvelési mintákat, de végső bizonyosságot ebben a témakörben soha nem fogunk kapni. A jogban minden definíció veszélyes, ha nem éppen lehetetlen, igazolódik be a római bölcsesség.

A IV. fejezet a „szólással okozott ártalmak” (83. o.) címet viseli, és a szólás-szabadág korlátait, korlátozásait taglalja. Mert a szavainkkal tudunk ártani is, sőt olykor sokkal komolyabb ártalmat tudunk okozni, mint a tetteinkkel. Török Bernát felállít egy tipológiát is a szólással okozható sérelmeknek: a legnyilvánvalóbban ártó szólás a motiváló erejű szólás, amelynek hatására emberek ártó cselekményeket hajtanak végre. A második csoport a szóbeli támadásokkal okozott sérelmeket öleli fel. Ekkor maga a szó sértő a befogadójára nézve, ilyen például a blaszfémia esetköre. Végül a harmadik típus a résztvevői sérelmek köre, amikor egy kommunikatív aktusban résztvevőkre nézve a közlés akkor is sérelmes, ha egyébként maga az aktus nem kerül ki a külvilágba. Ezt az esetet Török Bernát marginális, de elvileg fontos esetnek tekinti.

Az első és a második kategória megkülönböztetésének óriási jelentősége van. Míg az első kategóriával kapcsolatban lényegében konszenzus van, és ezt mindenki korlátozhatónak tartja, addig a második esetében, ha jól értem, nagyon is parázs viták zajlanak. Itt tehát a befogadóra nézve sérelmes, bántó szavakról van szó, de egyáltalán nem mindegy, hogy ezek a bántó szavak egyúttal egy széles körű közösségi helytelenítéssel találkoznak, vagy csak kisebb csoport,

esetleg egy egyén érzékenységét érintik. Itt a blaszfémia, a holokauszttagadástára, az önkényuralmi jelképek használatára, a zászlóégetésre és más hasonlókat tárgyalt esetekre kell gondolnunk. Ez az a terület, ahol az amerikai és az európai álláspontok eltérnek, hiszen míg az amerikai doktrína csak nagyon szélsőséges esetekben tartja korlátozhatónak a szólást ezen a téren, addig az európai államokban nemcsak a bírói gyakorlatban, hanem egyenesen jogszabályi szinten is találunk komoly korlátozásokat és tiltásokat. És ez az a terület, ahol a magyar AB egyértelműen „nagyot alkotott” azzal hogy a 30/1992. (V.26.) AB határozat egyfajta tesztet állapított meg a korlátozhatósággal kapcsolatban. A határozat sokat idézett része kijelenti, hogy „a vélemény szabadságával szemben mérlegelendő korlátozó törvénynek nagyobb a súlya, ha közvetlenül másik alanyi alapjog érvényesítésére és védelmére szolgál, kisebb, ha ilyen jogokat csakis mögöttesen, valamely »intézmény« közvetítésével véd, s legkisebb, ha csupán valamely elvont érték, önmagában a tárgya, (például a köznyugalom)”. A szerző nagyon nagy jelentőségűnek tekinti ezt a doktrinális vívmányt, és egy sor példát hoz arra, hogy az AB hogyan ragaszkodott határozatok során keresztül ehhez az igazán időtálló elképzeléshez.

Ugyanilyen finom elhatárolási kérdéseket tartalmaz az V. fejezet, amely azt a kérdést dolgozza fel, hogy a közlések tartalma milyen szerepet játszik a szólás korlátozásában. A kiindulópont itt is egyszerű: a közléseket nem lehet a tartalmuk, legfeljebb a közlés módja, körülményei és csatornája alapján korlátozni, ám ez az egyszerű kiindulópont ugyanolyan szövevényes terüle-

tekre visz el, mint a fentebbi egyszerűnek látszó megkülönböztetés a sérelmek fajtáiról. Arról van ugyanis szó, hogy ezt az egyszerűnek tűnő szabályt annyi kivétel és annyi támadás érte, hogy talán már nem is beszélhetünk egyértelműen arról, hogy egyáltalán létezik maga a szabály. A kiindulópontot itt is két híres amerikai jogeset jelenti: a vietnámi behívóját elégető O'Brien⁵ és a dzsekijen a háborút trágár szavakkal illető Cohen⁶ az amerikai legfelső bíróság előtt két teljesen eltérő ítéletre vezettek: míg O'Brien szólásának korlátozása alkotmányosnak bizonyult, Cohené nem. A kérdés leegyszerűsítve tehát az, hogy az állam vajon csak a véleménynyilvánítást korlátozza, vagy van ezen túl is valamilyen védendő érdek, amire tekintettel kell lenni. A csak a véleménynyilvánítást korlátozó intézkedések biztosan alkotmányellenesek, de ha más védendő érdek is van, akkor nem. Ez persze számos elhatárolási és finom dogmatikai kérdést vet fel főként azt, hogy az államok általában nem olyan ostobák, hogy nyíltan hivatkozzanak a szólás tartalmára mint problémára, és szinte mindig találnak valamilyen más érdeket. Így egyet kell értenünk Frederick Schauerrel, hogy a kérdés kulcsa az állam motivációja lesz.⁷ Végző soron ennél a résznél újra a könyv már egyszer emlegetett vezérmotívumát halljuk ki a sokféle véleményből: nincsen egyszer s mindenkorra rögzített igazság, köbe vésett szabály ezen a területen.

Igaz ez a magyar doktrínára is, amelyet Török szerint a 30/1992. (V.26.) AB

határozat szinte nyomasztóan determinál. Kiindulópontként ez a határozat is leszögezi, hogy az egyértelmű és közvetlen veszélyt jelentő szólások, mint az uszítás és a rémhírkeltés kivételével a főszabály az, hogy az alkotmány minden szólást véd, a tartalmától függetlenül. A tartalomhoz képest a közlés módja, csatornája miatti korlátozások ugyanakkor igen hamar megjelentek, és igazolhatóvá váltak, amelyet a szerző hosszú oldalakon keresztül ismertet is. A szövevényes gyakorlat elemzése után pedig felteszi azt a kérdést, hogy ez a sok korlát és kivétel nem vezetett-e ahhoz, hogy itt már nem is a tartalomsemlegesség *kontra* forma dichotómiáról beszélünk, hanem az egész téma az alapjogkorlátozás általános testjévé vált. Török szerint erről nincsen szó, a tartalomsemleges korlátozás szabályának igenis továbbra is nagy jelentősége van, még akkor is, ha az utóbbi időben mind a magyar, mind az amerikai ítélkezési gyakorlat egyre „ellentmondásosabbá” válik. (125. o.) Nyilván itt az a probléma, hogy a tartalom és a forma a valóságban nehezen választható el egymástól. Például mit kell gondolnunk az „érzelmekre ható” beszédről? Az érzelmekre ható beszéd tartalmi, vagy formai kérdés? A megoldást a magyar gyakorlat egyébként – úgy tűnik – a kontextus kategóriájának bevezetésével oldotta meg: „a magyar gyakorlat a vélemények korlátozásának indokát nem önmagában a tartalomban. Hanem a közlés kontextusában keresi” (138. o.) Más megfogalmazás szerint „pusztán a tartalma alapján” egyetlen közlés sem korlátozható. Itt ismét azt láthatjuk mennyire finom és törékeny az a fogalmi háló, amelyet a magyar és az amerikai AB is szőtt a szólásszabadság gyakorlata közben.

⁵ United States v. O'Brien, 391 U.S. 367 (1968).

⁶ Cohen v. California, 403 U.S. 15 (1971).

⁷ Frederick SCHAUER: „Cuban Cigars, Cuban Books, and the Problem of Incidental Restrictions on Communications” *William and Mary Law Review* 1985/5. 780.

Az utolsó fejezet, a szólásszabadság védelmének dinamikája címet viselő rész a szólásszabadsággal kapcsolatos, a magyar Ab gyakorlatában kialakult ún. tesztek veszi górcső alá, tehát, mondhatni eljárási szemszögű. Ezt a feladatot azonban nem oly módon végzi, hogy egyenként elősorolja a sok-sok tesztet, amely az idők során kialakult, hanem igyekszik egy magasabb absztrakciós szinten megragadni ezeknek a teszteknek a lényegét. Ez a magasabb absztrakciós szint az „abszolutisták és mérlegelők” ellentéte. Előbbiek bizonyos alapjogokat minden körülmények közt védendőnek találják, utóbbiak nem. Egy „végzetes leegyszerűsítés” szerint az első álláspont Amerikában ismert, míg a másik szélsőség szerint ezt a szabályt nem lehet így kimondani, és minden esetet a saját egyéni körülményei alapján kell megítélni. Ami izgalmassá teszi a fejezetet, hogy – egyébként egyedül itt a könyvben – Török részletesen felidéz egy magyar diskurzust is, amely a kérdés körül folyt, és arra jut, hogy tulajdonképpen az abszolutista gondolkodásmód bizonyos elemei a magyar doktrínában is jelen vannak, tehát nem specifikusan amerikai jelenségről beszélünk. A szerző ezt éppen kedvenc ítélete, a 7/2014. (III.7.) alapján jelenti ki.

A könyv elolvasása után – mint minden jó könyv esetén – több kérdés marad nyitva az emberben, mint amennyit a könyv megválaszol. Az első – és legfontosabb – kérdés, hogy vajon van-e magyar doktrína? Van-e a vélemény-szabadság alkotmánybíróági gyakorlatának olyan sajátosan magyar eleme, fogalma, érvelési mintázata, tesztje, vagy ezek kombinációja, amely más országokra nem jellemző. A könyv sok ponton érvel amellett, hogy van – a

máshol is létező érvek sajátos kombinációjaként –, nekem azonban vannak kétségeim, ahogy egyébként az egész alkotmányjogot illetően vannak azzal kapcsolatban kételyeim, hogy lehet-e sajátos nemzeti alkotmányjogot művelni, és nem az lesz-e ez olyan, mint a „szocialista jog”,⁸ amelyre az volt jellemző egy régi *bon mot* szerint, hogy ami szocialista benne, az nem jog, ami meg jog, az nem szocialista.

A második kérdést korábban sokat érintettem. A szerző annyi helyen utal arra, hogy a doktrína valójában egy cseppfolyós, szabályokba nem foglalható, állandó kivételekkel terhelt jelenség, hogy a könyv letétele után nemcsak a „van-e magyar doktrína” kínzó kérdése marad bennünk, hanem felsejlik a „van-e egyáltalán doktrína” kérdése is. A könyvben néhány helyen, pl. a pornográfia-vita kapcsán a szerző Dworkint idézi, de valójában az egész gondolatmenet nagyon hasonlít a dworkini elméletre, amelyben a bírák „láncregényt” írnak, és néhány, relatíve szilárdnak tekinthető elvi ponton belül a jog nem lesz más, mint állandó értelmezés és újraértelmezés.⁹

Érdekes – és ez nem kérdés, inkább csak egy furcsa megfigyelés –, hogy amennyire látható és érezhető az amerikai gyakorlat és a tudományos reflexió egymásra hatása a könyvben, ez mennyire nem jellemzi a magyar gyakorlatot. Török Bernát könyvében csak elvétve említ olyan magyar vitákat, amelyek a magyar AB működését befolyásolták volna. Mármost ezután a kérdés pedig

⁸ René DAVID: *A jelenkor nagy jogrendszerei* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1977) 129–250.

⁹ Ronald DWORKIN: „Law as Interpretation” *Texas Law Review* 1982/3. 541.

az, hogy nem voltak ilyen viták, vagy csak Török nem akar ezekről beszélni? Olybá tűnik, mintha a magyar AB egy, a valóságtól légmentesen elzárt elefántcsonttoronyban építgette volna az elmúlt harminc évben a maga kis „fogalmi mennyországot”. Vajon ez valóban így van?

De nemcsak ez sugallja ezt a képet, hanem az is, ahogy a könyv a politikai-, és társadalmi környezethez és küzdelmekhez viszonyul, illetve nem viszonyul. Nyilván szeretné megőrizni a semleges-ségét, és szeretné magáról az elfogulatlanul tudományos hozzáállást erősíteni, mégis igen gyakran hiányzik kínzóan egy-egy ítélet, fogalom, doktrinális konstrukció mögül az ítélet politikával, az adott időszak társadalmi történéseiről szóló véleményének megmutatása. Hiszen mindnyájan tudjuk például Török kedvenc határozatának, a 7/2014-esnek a keletkezési körülményeit,¹⁰ de erre a könyvben semmilyen utalás nem történik. Az Alkotmánybíróság nemcsak politikai erőterben mozog, hanem maga is mélyen átpolitizált, és ebből sem jön át semmi a könyvben.

Mindezen kérdések nem gyengítik, hanem éppen erősítik azt a benyomást, hogy egy nagyon inspiráló, értékes munkát olvastunk, amely nem egyszerű ismertetése a doktrínának, hanem való-

jában egy vallomás: egy, a szólásszabadság eszméjébe szerelmes ember vallomása, aki szenvedélyesen védelmezi ezt az eszmét, és keresi a belső magját, tartalmát, lényegét a magyar és az amerikai alkotmánybíróságok ítélkezési gyakorlatán keresztül. Lehet, hogy nem mindig találja, lehet, hogy sok helyen több kétsége támad, mint amennyi bizonyosságot lel, de mivel mélyen elkötelezett híve, a keresést nem hagyja abba, nem adja fel. És mivel a könyv ilyen szenvedélyes, olvasásának lehetnek kellemetlen mellékhatásai, például az, hogy magunk is szerelembe esünk a szólásszabadsággal. Soha rosszabb szenvedélyt.

*Zódi Zsolt**

¹⁰ A határozat a még hatályba sem lépett új Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 2:44. §-ának „méltányolható közérdekből”, szövegrészét minősítette alaptörvény-ellenesnek, és semmisítette meg. A Ptk. releváns paragrafus a közszereplők bírálhatóságával kapcsolatban behozta volna az AB szerint bizonytalan „méltányolható közérdek” kategóriáját mint többletkritériumot. A döntést megelőzően a magyar nyilvánosságban komoly viták folytak arról, hogy meddig engedhető meg a politikuskok olykor emberi méltóságukat is sértő, durva bírálata.

* Tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Információs Társadalom Kutatóintézet, 1083 Budapest, Ludovika tér 2. E-mail: Zodi.Zsolt@uni-nke.hu.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruházza a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40.000 leütés), maximum két szerzői ív (80.000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10.000 leütés), maximum egy szerzői ív (40.000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az eredményekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtrec@tk.mta.hu e-mail címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft

Évi előfizetési díj: 3800 Ft